



ODRŽIVI  
RAZVOJ  
ZA SVE

# Preduzeća u Srbiji i Agenda 2030 - prioriteti, izazovi i kriza COVID-19



Schweizerische Eidgenossenschaft  
Confédération suisse  
Confederazione Svizzera  
Confederaziun svizra

Swiss Agency for Development  
and Cooperation SDC

Sprovedeno od strane:



Izradu ove publikacije omogućile su Vlade Švajcarske i Nemačke.  
Ova publikacija ne predstavlja nužno zvaničan stav Vlada Švajcarske i Nemačke. Za više informacija kontaktirajte  
[info@sdgs4all.rs](mailto:info@sdgs4all.rs)

## **IZDAVAČ:**

Centar za visoke ekonomske studije  
Višnjićeva 5, 11010 Beograd, Srbija  
Telefon: +381 (11) 405 27 80  
Internet adresa: [www.ceves.org.rs](http://www.ceves.org.rs)

U ime izdavača: Nemanja Šormaz

## **AUTORI:**

Pavle Medić  
Ksenija Ivanović  
Petar Mitić

## Zahvalnost

Izveštaj je pripremljen u okviru platforme „Održivi razvoj za sve“ kojom se uspostavlja opštedruštveni dijalog među najznačajnijim nedržavnim akterima u Srbiji, poput civilnog društva, poslovnog sektora, akademske i istraživačke zajednice, profesionalnih udruženja, medija i građana o usklađivanju razvojnih prioriteta Srbije sa ciljevima sadržanim u Agendi za održivi razvoj 2030. Platforma je strukturisana u tri tematska stuba koji odgovaraju trima dimenzijama održivog razvoja: socijalnoj, ekonomskoj i dimenziji zaštite životne sredine, ali funkcioniše na integrisan način, u skladu sa uskom povezanošću i isprepletenošću ciljeva održivog razvoja.

Platformu „Održivi razvoj za sve“ podržavaju Vlade Švajcarske i Nemačke a sprovodi je [Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit \(GIZ\) GmbH](#), u okviru projekta „[Reforma javnih finansija - Agenda 2030](#)“. Partneri na projektu su [Beogradska otvorena škola](#), [Beogradski fond za političku izuzetnost](#), [Centar za visoke ekonomske studije](#), [Fondacija Ana and Vlade Divac](#), [Fondacija Centar za demokratiju](#) i [Timočki omladinski centar](#).

Autori ovog izveštaja izražavaju posebnu zahvalnost organizacijama civilnog društva, državnim institucijama i organizacijama, nezavisnim telima, predstavnicima akademske zajednice, predstavnicima međunarodnih organizacija i pojedincima koji su dali doprinos izradi ovog izveštaja svojim komentarima i sugestijama.

## Sadržaj

Uvod.....	1
Piktogrami .....	2
Sažetak.....	4
I. Preduzeća u Srbiji i.....	8
...Agenda 2030 .....	9
...unapređenje života .....	10
...i lokalna zajednica.....	14
...doprinos zajednici .....	15
II. Prepreke daljem razvoju - preduzeća o.....	17
...ključnim faktorima daljeg razvoja .....	18
...mogućnostima povećanja proizvodnje u roku od dve godine .....	19
...radnoj snazi.....	22
...infrastrukturi .....	25
...stranim direktnim investicijama .....	28
III. Preduzeća i COVID-19 - uticaj pandemije na.....	30
...poslovanje .....	31
...prihode .....	33
...očekivanja .....	36
...rast troškova poslovanja .....	39
IV. Aneksi.....	42
Aneks I - Struktura anketiranih preduzeća .....	42
Aneks II - Anketirani sektori (NACE klasifikacija delatnosti) .....	43

## Spisak grafikona

Grafikon 1. Da li ste čuli za Agendu 2030 i Ciljeve održivog razvoja koje ta Agenda promovira?.....	9
Grafikon 2. Koji od sledećih aspekata smatrate važnim za unapređenje života u Srbiji? Pregled po regionima. ....	11
Grafikon 3. Da li biste pristali da PDV bude povećan sa 20% na 23% kako bi država zaista - bez pronevera i manipulacija - uložila ta sredstva u obnovu i zaštitu reka, šuma i vazduha? .....	13
Grafikon 4. Da li smatrate da je u vašoj lokalnoj zajednici...?.....	14
Grafikon 5. Da li vas lokalne vlasti konsultuju prilikom donošenja odluka koje su od značaja za lokalnu privredu? Pregled za sva preduzeća (levo) i preduzeća po veličini (desno) .....	15
Grafikon 6. Da li je, pored toga što zapošljava ljude i time hrani njihove porodice, vaša firma na još neki način doprinela ili doprinosi dobrobiti društvene zajednice (lokalne ili nacionalne)?.....	16
Grafikon 7. Šta od navedenog smatrate ključnim za dalji razvoj vaše kompanije?.....	18
Grafikon 8. Kada biste znali da ćete uskoro sklopiti unosan ugovor sa pouzdanim kupcem, koliko biste u roku od dve godine mogli da povećate svoju proizvodnju i/ili obim pruženih usluga?.....	20
Grafikon 9. Koji je razlog zbog kojeg ne biste mogli da više povećate proizvodnju?.....	21
Grafikon 10. Koliko radnika je u prethodne 3 godine napustilo vašu firmu, kako bi otišli u inostranstvo? .....	22
Grafikon 11. Da li ste te radnike mogli da zadržite da ste im značajno povećali zarade? ...	23
Grafikon 12. Da li biste bili spremni da zaposlite kvalifikovane migrante koji bi u Srbiji tražili posao? Pregled po sektorima .....	24
Grafikon 13. U kojoj meri je nedovoljno razvijena mreža i/ili nizak kvalitet regionalnih/lokalnih puteva prepreka bržem rastu?.....	26
Grafikon 14. U kojoj meri je značajna udaljenost od priključenja za autoput prepreka bržem rastu?.....	26
Grafikon 15. U kojoj meri je nestabilno snabdevanje električnom energijom prepreka bržem rastu?.....	27
Grafikon 16. Da li smatrate da je dolazak stranih investicija imao uticaj na vašu lokalnu zajednicu?.....	28
Grafikon 17. U čemu se ogledao pozitivan uticaj stranih investicija?.....	29
Grafikon 18. U čemu se ogledao negativan uticaj stranih investicija?.....	29
Grafikon 19. Kako ste očekivali da poslujete u 2020. godini pre udara COVID-19 krize, u poređenju sa 2019. godinom? .....	31
Grafikon 20. Ocene poslovanja prema periodima 2020. godine .....	32
Grafikon 21. Da li je COVID uticao na to da se vaše preduzeće u značajnijoj meri...?.....	33
Grafikon 22. U kojoj meri je COVID-19 uticao na prihode koje ćete ostvariti u 2020. godini, u odnosu na one koje ste očekivali pre izbijanja krize? .....	34
Grafikon 23. U kojoj meri je COVID-19 uticao na prihode koje ćete ostvariti u 2020. godini, u odnosu na one koje ste očekivali pre izbijanja krize? Pregled po sektorima. ....	34
Grafikon 24. Koji je glavni razlog zbog kojeg niste smanjili broj zaposlenih?.....	35
Grafikon 25. Šta očekujete u 2021. godini, u odnosu na 2020. godinu, pod pretpostavkom da korona neće još biti rešena, ali i da neće biti potrebno ponovno vanredno stanje?.....	36

Grafikon 26. Šta očekujete u 2021. godini, u odnosu na 2020. godinu, pod pretpostavkom da korona neće još biti rešena, ali i da neće biti potrebno ponovno vanredno stanje?	
Pregled po sektorima. ....	37
Grafikon 27. Kakva je vaša vizija za razvoj firme u narednih nekoliko (4-6) godina? .....	38
Grafikon 28. Osim COVID krize, ima li drugih razloga za vaš oprez/pesimizam? .....	38
Grafikon 29. Osim COVID-19 krize, ima li drugih razloga za vaš oprez/pesimizam? Pregled po veličini preduzeća. ....	39
Grafikon 30. Molimo vas da navedete koji faktori najviše utiču na rast troškova poslovanja? .....	39
Grafikon 31. Molimo vas da navedete koji faktori najviše utiču na rast troškova poslovanja? Pregled po veličini preduzeća. ....	40
Grafikon 32. Molim vas da navedete iz kojeg razloga je zaposlenima neophodno povećavati zarade? .....	40
Grafikon 33. Molim vas da navedete iz kojeg razloga je zaposlenima neophodno povećavati zarade? Pregled po regionima. ....	41
Grafikon 35. Molim vas da navedete iz kojeg razloga je zaposlenima neophodno povećavati zarade? Pregled po veličini preduzeća. ....	41
Text box 1. Povećanje PDV-a radi obnove i zaštite reka, šuma i vazduha .....	13
Text box 2. Fiskalna disciplina preduzeća - dodatan doprinos zajednici .....	16
Text box 3. Koji je razlog zbog kojeg ne biste mogli da više povećate proizvodnju? .....	21
Text box 4. Da li biste bili spremni da zaposlite kvalifikovane migrante koji bi u Srbiji tražili posao? .....	24
Text box 5. Glavni razlozi zbog kojih nije došlo do smanjenja broja zaposlenih tokom COVID-19 krize .....	35
Slika 1. Primeri opisa COR koji ističu stub zaštite životne sredine. ....	10
Slika 2. Kada biste izdvojili jedno ulaganje koje bi bilo od najvećeg značaja za vašu lokalnu zajednicu, to bi bilo...? Grupisani primeri odgovora preduzeća. ....	12

## Uvod

Publikacija „*Preduzeća u Srbiji i Agenda 2030 - prioriteti, izazovi i kriza COVID-19*” predstavlja rezultate ankete sprovedene u oktobru 2020. godine, u okviru Platforme „Održivi razvoj za sve”... Platforma ima za cilj da među najznačajnijim nevladinim akterima u Srbiji, poput civilnog društva, poslovnog sektora, akademske i istraživačke zajednice, profesionalnih udruženja, medija i građana, uspostavi opštedruštveni dijalog o usklađivanju razvojnih prioriteta Srbije sa ciljevima sadržanim u Agendi za održivi razvoj 2030, a podržavaju je Vlade Švajcarske i Nemačke. Platformu sprovodi Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH, u okviru projekta „Reforma javnih finansija - Agenda 2030“, a ona je strukturisana u tri tematska stuba koji odgovaraju trima dimenzijama održivog razvoja: društvenoj, ekonomskoj i ekološkoj, ali funkcioniše na integrisani način, u skladu sa uskom povezanošću i isprepletenošću ciljeva održivog razvoja (COR).

...a njen cilj je bio da odgovori na više pitanja:

- i. **Deo I - Da li su preduzeća u Srbiji upoznata sa Agendom 2030 i koji su njihovi društveni prioriteti?** Pre svega, anketa pruža vredan uvid u stavove preduzeća o Agendi 2030 i prioritetima društva. Preduzeća su upitana ne samo da li su čula za Agendu 2030 i COR, već i kako ih doživljavaju. Anketa otkriva koje teme i inicijative preduzeća smatraju najznačajnijim za unapređenje života (na lokalnom i nacionalnom nivou) i da li se dodatno angažuju ne bi li dala svoj doprinos zajednici. Ovo je posebno bitno jer je sprovođenje Agende 2030 zadatak svih delova društva.
- ii. **Deo II - Koje prepreke stoje na putu njihovog daljeg razvoja?** Preduzeća su kroz anketu pružila informacije i objašnjenja ključnih faktora njihovog daljeg razvoja - koliko je za njih važan stabilan privredni rast, a koliko digitalizacija, infrastruktura ili nedostatak radne snage koja poseduje odgovarajuća znanja i veštine.
- iii. **Deo III - Kako je na njihove očekivanja i poslovanje uticala kriza izazvana pandemijom?** Bilo bi pogrešno govoriti o razvojnim prioritetima preduzeća bez osvrta na promene u okolnostima koje su rezultat tekuće krize. Samim tim, u ovom delu ankete, preduzeća su zamoljena da prokomentarišu uticaj krize na njihovo poslovanje, prihode, troškove i najvažnije - očekivanja.

Telefonskim putem, anketirano je 1100 preduzeća Srbije koja su različitih veličina, regiona i sektora. Anketa je realizovana telefonskim intervjuisanjem (CATI<sup>1</sup>), a anketirano je 1100 preduzeća. Za potrebe ankete, ona su podeljena po veličini, regionu i sektoru, te razlikujemo:

- i. Po veličini: mikro preduzeća i preduzetnike, mala, srednja i velika preduzeća;
- ii. Regione: Beograd, Vojvodinu, Zapadnu Srbiju i Šumadiju, Južnu i Istočnu Srbiju;<sup>2</sup>
- iii. 12 različitih sektora, koji su formirani spajanjem više NACE kodova (Aneks II).

Detaljna struktura preduzeća je tabelarno prikazana u Aneksu I.

---

<sup>1</sup> CATI je akronim za *Computer Assisted Telephone Interviewing*, odnosno Kompjuterski podržano telefonsko anketiranje.

<sup>2</sup> Imena formiranih regiona su, radi veće čitljivosti teksta, na nekim mestima skraćivana, pa tako region Zapadna Srbija i Šumadija nosi naziv "Šumadija".

## Piktogrami



Cilj 1: Okončati siromaštvo svuda i u svim oblicima



Cilj 2: Okončati glad, postići bezbednost hrane i poboljšanu ishranu i promovisati održivu poljoprivredu



Cilj 3: Obezbediti zdrav život i promovisati blagostanje za ljude svih generacija



Cilj 4: Obezbediti inkluzivno i kvalitetno obrazovanje i promovisati mogućnosti celoživotnog učenja



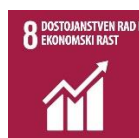
Cilj 5: Postići rodnu ravnopravnost i osnaživati sve žene i devojčice



Cilj 6: Obezbediti sanitarne uslove i pristup pijaćoj vodi za sve



Cilj 7: Osigurati pristup dostupnoj, pouzdanoj, održivoj i modernoj energiji za sve



Cilj 8: Promovisati inkluzivan i održiv ekonomski rast, zaposlenost i dostojanstven rad za sve



Cilj 9: Izgraditi prilagodljivu infrastrukturu, promovisati održivu industrijalizaciju i podsticati inovativnost



Cilj 10: Smanjiti nejednakost između i unutar država





Cilj 11: Učiniti gradove i ljudska naselja inkluzivnim, bezbednim, prilagodljivim i održivim



Cilj 12: Obezbediti održive oblike potrošnje i proizvodnje



Cilj 13: Preduzeti hitnu akciju u borbi protiv klimatskih promena i njenih posledica



Cilj 14: Očuvati i održivo koristiti okeane, mora i morske resurse za održiv razvoj



Cilj 15: Održivo upravljati šumama, suzbiti dezertifikaciju, zaustaviti i preokrenuti degradaciju zemljišta i sprečiti uništavanje biodiverziteta



Cilj 16: Promovisati miroljubiva i inkluzivna društva za održivi razvoj, obezbediti pristup pravdi za sve i izgraditi efikasne, pouzdane i inkluzivne institucije na svim nivoima



Cilj 17. Učvrstiti globalno partnerstvo za održivi razvoj

# Preduzeća u Srbiji i Agenda 2030

## - prioriteti, izazovi i kriza COVID-19

### DEO I

#### Preduzeća u Srbiji i...

##### 01 ...Agenda 2030

Iako je samo **9%** čulo za Agendu 2030, preduzeća ističu da dele njene vrednosti.



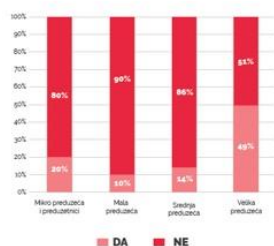
##### 02 ...unapredjenje života

Da li biste pristali da PDV bude povećan sa **20%** na **23%** kako bi država zaista – bez pronevera i manipulacija – uložila ta sredstva u obnovu i zaštitu reka, šuma i vazduha?



##### 03 ...i lokalna zajednica

Da li vas lokalne vlasti konsultuju prilikom donošenja odluka koje su od značaja za lokalnu privredu?

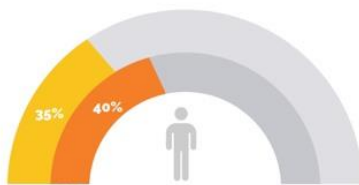


### DEO II

#### Prepreke daljem razvoju - preduzeća o...

##### 01 ...ključnim faktorima daljeg razvoja

Povećan pristup finansijskim sredstvima i pronalaženje radnika sa odgovarajućim veštinama su ključne prepreke daljem razvoju preduzeća.



Povećan pristup finansijskim sredstvima.  
Bolja ponuda radne snage sa odgovarajućim sredstvima.



##### 02 ...radnoj snazi

**50%** preduzeća je, u prethodne tri godine, barem jedan radnik napustio radi odlaska u inostranstvo.

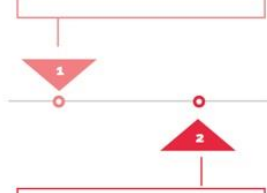


...ali **63%** preduzeća ne bi bilo spremno da u svoje redove uvrsti kvalifikovanog migranta.



##### 03 ...infrastrukturi

Glavna infrastrukturna prepreka brzom rastu preduzeća (posebno manjim) je nedovoljno razvijena mreža i/ili nizak kvalitet puteva.



...uz značajnu udaljenost od priključenja za autoput i nestabilno snabdevanje električnom energijom.

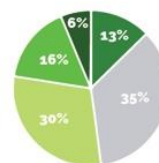


### DEO III

#### Preduzeća i COVID-19 – uticaj pandemije na...

##### 02 ...prihode

U kojoj meri je COVID-19 uticao na prihode koje ćete ostvariti u 2020. godini, u odnosu na one koje ste očekivali pre izbijanja krize?



● Ostali su isti ● Plaćeni su ● Malo su manji (do 20%) ● Osetno su manji (21-50%) ● Značajno su manji (51-100%)



##### 03 ...očekivanja

**46%** očekuje status quo i tokom 2021. godine, **42%** preduzeća veruje da će situacija biti bolja.



Osim krize, najčešći uzrok opreza /pesimizma preduzeća su:

- Sve viši troškovi poslovanja za **55%**
- Nelojalna konkurencija za oko **33%**



##### 04 ...rast troškova poslovanja

Molim vas da navedete iz kojeg razloga je zapažena neophodno povećavati zarade?

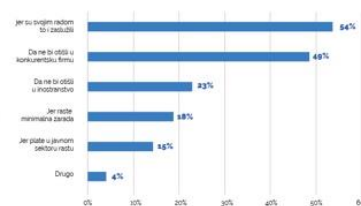


Plate zaposlenih su najčešći uzrok rasta troškova poslovanja.



## Sažetak

*Preduzeća najčešće nisu upoznata sa Agendom 2030, ali su istakla da dele njene vrednosti...*

Agenda 2030 i ciljevi održivog razvoja (COR) još uvek nisu poznati velikoj većini preduzeća. Kada su pak u pitanju oni koji su čuli za Agendu 2030 (9%), većina je povezuje sa ekološkim temama, a preduzeća retko ukazuju na njene konkretne ciljeve, poput održivog ekonomskog rasta, zaposlenosti i dostojanstvenog rada, smanjenja ekonomske nejednakosti i siromaštva ili stabilnog političkog sistema i vladavine prava. Sa druge strane, anketa pokazuje da su pomenute teme itekako prepoznate kao ključne za unapređenje života u Srbiji, a preduzeća se neretko i sama ističu kao nosioci pozitivnih promena. Osim što zapošljavaju radnike, 58% preduzeća pružaju dodatni doprinos zajednici (npr. ulaganjem u sport i obrazovanje mladih ili pružanjem podrške ranjivim kategorijama stanovništva). Važno je pomenuti i da su mnoga preduzeća, što se istaklo u više navrata, iskazala nepoverenje u posvećenost države dostizanju COR.

**Stabilan privredni rast i obrazovanje mladih za budućnost su ključ unapređenja života u Srbiji...** Preduzeća su bila jasna - stabilan privredni rast, posebno u kontekstu tekuće krize, treba da bude glavni prioritet društva. Štaviše, istaklo ga je čak 91% velikih preduzeća. Ipak, može se reći da je obrazovanje mladih za budućnost prioritet od posebnog značaja. Uz druge teme vezane za strukturne probleme tržišta rada u Srbiji, poput „odliva mozgova” i visoke stope neaktivnosti stanovništva radnog uzrasta, preduzeća su iskazala zabrinutost zbog nedostatka kvalifikovane radne snage i time naglasila neophodnost većeg pristupa mladih kvalitetnom obrazovanju. Uz pomenute teme, preduzeća su u velikoj meri prepoznala značaj koji smanjenje siromaštva i nejednakosti, ali i borba protiv korupcije, imaju za poboljšanje života u Srbiji.

**...a uprkos trendu koji vlada u svetu, preduzeća ne vide očuvanje životne sredine kao trenutni prioritet**, pa čak ni ona iz najzagađenijih delova Srbije. Međutim, razlog za ovo ne leži u nemarnosti ispitanika. Na pitanje da predlože jednu inicijativu koja bi bila od najvećeg značaja za lokalnu zajednicu, preduzeća su neretko davala upravo ekološki orijentisane predloge (izgradnju fabrika za preradu otpadnih voda ili ulaganje u obnovljive izvore energije). Jedan od čestih predloga bila je i obavezna upotreba filtera za pročišćavanje vazduha, čijim je kvalitetom na lokalnu nezadovoljno 63% preduzeća. Ipak, preduzeća ne bi pristala na povećanje PDV-a radi očuvanja životne sredine - smatraju da već postoji dovoljno sredstava (tj. da je eventualno potrebna njihova bolja preraspodela) ili su nepoverljivi prema državi te veruju da dodatni poreski prihodi ne bi zaista bili usmereni u tu svrhu.

**...dok je njihov razvoj uslovljen dostupnošću radnika sa adekvatnim znanjima...**

**Nedostatak radnika sa odgovarajućim veštinama jedna je od najvećih prepreka daljem razvoju preduzeća...** Neizvesnost, pojačana COVID-19 krizom, naglasila je važnost pristupa finansijskim sredstvima za razvoj preduzeća (40%), a pronalaženje kvalifikovanih radnika je odmah iza na listi prioriteta (35%). Iako značaj manjka radnika koji imaju tražene veštine i iskustvo varira kada preduzeća posmatramo po regionima (npr. u Beogradu je ovaj problem manje izražen), veličini ili sektoru, on je najprisutnija prepreka značajnijem povećanju proizvodnje u naredne dve godine, a posebno kod manjih preduzeća. Zapravo, tek 31% anketiranih preduzeća bi bilo u mogućnosti da u datom periodu poveća proizvodnju za preko 50%. Po optimizmu se izdvojila Vojvodina, gde petina preduzeća smatra da je moguće povećanje i preko 100%.

...a među uzrocima je i poznat problem „odliva mozgova“. Polovinu preduzeća je u prethodne tri godine barem jedan radnik napustio radi odlaska u inostranstvo, mada je primetno da radnici ređe napuštaju razvijenije delove Srbije. Većina, a posebno preduzeća iz Beograda i Zapadne Srbije i Šumadije, veruje da je značajno povećanje plata moglo sprečiti odlazak radnika, a sektorski posmatrano, isto mišljenje pretežno dele Ruralna HORECA i Radno intenzivna proizvodnja. Ipak, povećanje plata je teže ostvariti upravo u većim preduzećima, koja su radnici češće i napuštali, što je posebno zanimljiv rezultat. Neobično je i da, uprkos nedostatku kvalifikovane radne snage, 63% preduzeća i dalje nije spremno da zaposli kvalifikovane migrante koji bi tražili posao u Srbiji.

**Nažalost, dolazak stranih direktnih investicija, iako generalno pozitivno ocenjen, nije značajno doprineo razvoju veština zaposlenih.** Gotovo polovina preduzeća smatra da su SDI imale pozitivan uticaj na lokalne zajednice, a on se najčešće ogledao u novim radnim mestima (65%). Pozitivnije ocene dali su regioni gde je nivo SDI bio viši (Beograd, Vojvodina), dok u drugim delovima zemlje njihov dolazak često nije imao primetan uticaj. Nažalost, samo 18% preduzeća je istaklo da su SDI doprinele poboljšanju veština radnika. Od 9% preduzeća koja smatraju da je dolazak SDI (za sada) imao prevashodno negativan uticaj, najveći deo smatra da su SDI dovele do povećanja očekivanog nivoa zarada, a neka preduzeća nisu zadovoljna time što SDI angažuju ljude na monotonim i prostim poslovima. Takođe, posebno je interesantno da južno od Beograda, preduzeća češće smatraju da SDI ne vode dovoljno računa o zaštiti životne sredine.

*...i dodatno ugrožen tekućom krizom i njenim socio-ekonomskim efektima.*

**Preduzeća su u 2020. godinu ušla optimistično, ali im je COVID-19 kriza za kratko vreme drastično poremetila planove...** Bolje poslovanje očekivalo je 61% preduzeća, dok je skoro trećina verovala da će situacija ostati ista kao i 2019. godine. Upitana da kroz pet perioda ocene poslovanje u prethodnoj godini ocenama od 1 do 5, preduzeća su u proseku najniže ocenila (3.18) period zatvaranja, tj. mart-april prethodne godine. Nisu svi prošli isto, pa su tako ocene poslovanja najbolje među IT preduzećima, a daleko najlošije među ugostiteljima. Neizvesnost, samo jedan od socio-ekonomskih efekata krize, uticala je na sve segmente lične i profesionalne realnosti. Zanimljivo je da je, pored svega, malo preduzeća uvelo veće promene u svom poslovanju, u odnosu na prakse pre izbijanja pandemije. Na primer, svega petina se okrenula osvajanju novih tržišta.

**...i negativno uticala na prihode nešto više od polovine preduzeća...** Poslovna realnost za većinu preduzeća je značajno lošija u odnosu na očekivanja - 18% preduzeća je zabeležilo osetno ili značajno smanjenje prihoda u prethodnoj godini, dok je samo mali deo poslova „bolje od očekivanog“. Kriza je najteže pogodila manja preduzeća, a posmatrano po sektorima, one koji zavise od ličnog kontakta i kojima je bilo zabranjeno da obavljaju svoju delatnost u prostorijama preduzeća. Najpogođeniji su ugostitelji (a posebno Urbana HORECA), gde je pad prihoda zabeležilo preko 70% anketiranih preduzeća. Sa druge strane, većina preduzeća koja nije otpuštala radnike od početka krize rekla je da za tim nije bilo potrebe jer je poslovanje bilo „solidno“.

**...što je dovelo do toga da očekivanja preduzeća za tekuću godinu budu negde između optimističnih i neutralnih.** Konkretnije, 46% preduzeća očekuje *status quo* tokom 2021. godine, dok 42% smatra da će situacija biti bolja. Najpozitivniji sektori su Proizvodnja srednje tehnologije, IT usluge i Lične usluge (preko 60%), dok su na drugom kraju spektra HORECA i Kreativne usluge. Osim COVID-19 krize, pesimizam pojedinih preduzeća se najčešće krije iza visokih troškova poslovanja uz nemogućnost podizanja cena usluga i/ili

proizvoda. Visoki troškovi uglavnom su posledica troškova zarade zaposlenih, koji posebno opterećuju manja preduzeća. Na kraju, važno je istaći i da pesimizam preduzeća u Srbiji neretko nastaje usled nelojalne konkurencije, bilo da se misli na one koji imaju povlašćen položaj kod države (35%) ili na konkurente koji ne plaćaju dažbine (32%).

# DEO I

Preduzeća u Srbiji i...

Glavni rezultati ankete

## Preduzeća u Srbiji i Agenda 2030 - prioriteti, izazovi i kriza COVID-19

01

...Agenda 2030

Iako je samo **9%** čulo za Agendu 2030, preduzeća ističu da dele njene vrednosti.



02

...unapređenje života

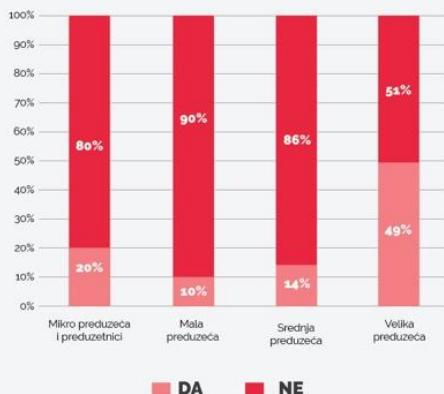
Da li biste pristali da PDV bude povećan sa **20%** na **23%** kako bi država zaista – bez pronevera i manipulacija – uložila ta sredstva u obnovu i zaštitu reka, šuma i vazduha?



03

...i lokalna zajednica

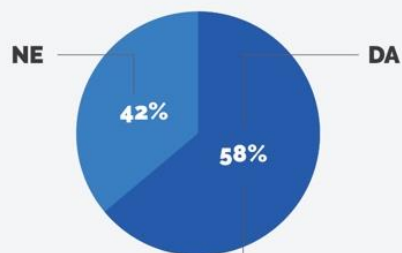
Da li vas lokalne vlasti konsultuju prilikom donošenja odluka koje su od značaja za lokalnu privredu?



04

...doprinos zajednici

Da li je, pored toga što zapošljava ljude i time hrani njihove porodice, vaša firma na još neki način doprinela ili doprinosi dobrobiti društvene zajednice (lokalne ili nacionalne)?



**58%** preduzeća smatra da, osim što zapošljava ljude, zajednici daje dodatni doprinos – često kroz plaćanje poreza i doprinosa na zarade.



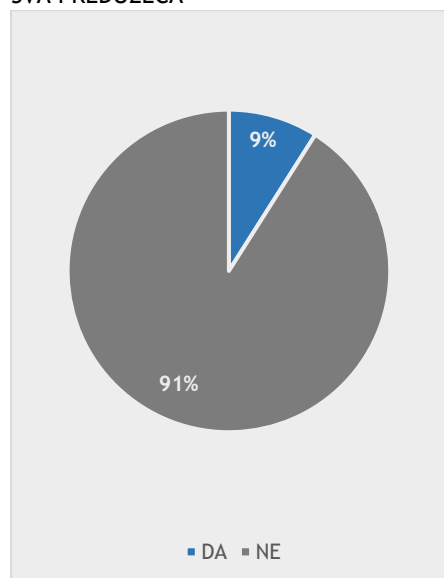
## I. Preduzeća u Srbiji i...

### ...Agenda 2030

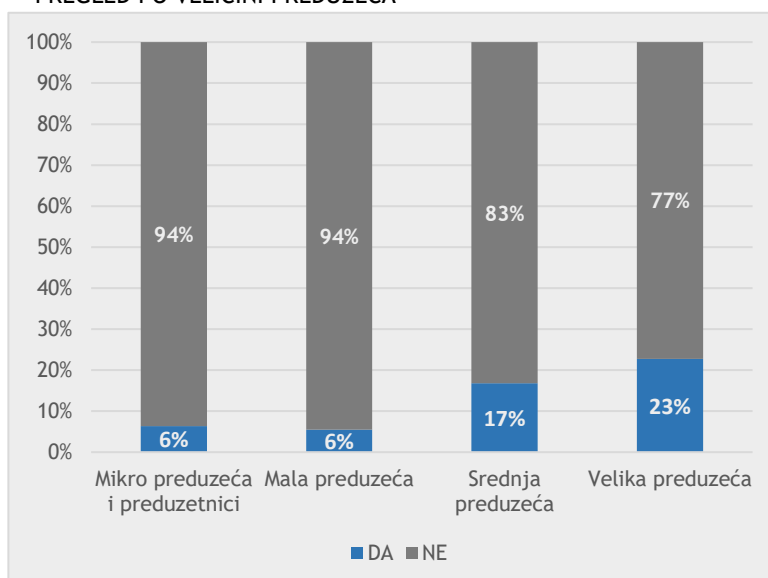
Upoznatost preduzeća u Srbiji sa Agendom 2030 i ciljevima održivog razvoja (COR) je na niskom nivou. Velika većina preduzeća nikada nije ni čula za Agendu 2030 i njenih 17 globalnih ciljeva održivog razvoja, a kada to jeste slučaj, češće je reč o većim preduzećima (Grafikon 1). Dok je gotovo četvrtina velikih preduzeća barem donekle upoznata sa Agendom 2030 i ciljevima koje ona promovira, isto važi za samo 6% manjih preduzeća. Sektorski posmatrano, upoznatost je najveća među preduzećima koja se bave savremenim profesionalnim uslugama (32%) a gotovo minimalna među preduzećima koja se bave pružanjem kreativnih usluga. Posebno je zanimljivo da nijedno od preduzeća iz IT sektora, za koji je karakterističan izuzetan razvojni potencijal, nije čulo za Agendu 2030 Ujedinjenih nacija. Situacija je identična sa sektorom Ruralna HORECA.

Grafikon 1. Da li ste čuli za Agendu 2030 i Ciljeve održivog razvoja koje ta Agenda promovira?

SVA PREDUZEĆA



PREGLED PO VELIČINI PREDUZEĆA

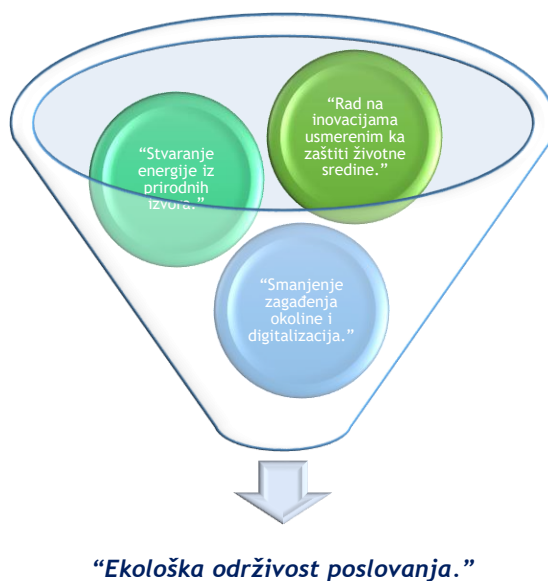


Na pitanje da u jednoj rečenici opišu svoje shvatanje COR, preduzeća koja su čula za Agendu 2030 dala su raznovrsne odgovore:

- Mnoga ih vide kao inicijativu sa pre svega ekološkim ciljem...Više preduzeća smatra da COR, kroz podsticanje digitalizacije (COR 9: Unapređenje infrastrukture, održiva industrijalizacija i podsticaj inovativnosti) i upotrebe obnovljivih izvora energije (COR 7: Pristupačnost energije iz čistih izvora), imaju za cilj postizanje ekološke održivosti poslovanja preduzeća (Slika 1), što bi nesporno i bio jedan od efekata napretka u njihovom dostizanju.
- ...dok manji broj naglašava konkretne ideje i vrednosti koje su njima predstavljene, poput zadržavanja radnika u zemlji (direktno povezano sa COR 8: Održiv ekonomski rast, zaposlenost i dostojanstven rad), smanjenja ekonomske nejednakosti i siromaštva (COR 1: Svet bez siromaštva i COR 10: Smanjenje nejednakosti između i unutar država), stabilnog političkog sistema i vladavine prava (COR 16: Mir, pravda i snažne institucije) i ulaganja u infrastrukturu (COR 9: Unapređenje infrastrukture, održiva industrijalizacija i podsticaj inovativnosti).
- Ima i onih koji su i dalje nepoverljivi prema Agendi 2030. Nekolicina se ističe po iskazanom nepoverenju u Agendu 2030 i ciljevima koje promovira, smatrajući da je

glavni pokretač same ideje „nečiji profit” ili da su COR nerealno, pa čak i populistički postavljeni (verovatno referišući se na njihov širok obuhvat). Ipak, ovo nije novina - preduzeća u Srbiji često ne veruju da su međunarodne organizacije, ali i države (u velikoj meri odgovorne za sprovođenje i koordinaciju aktivnosti vezanih za Agendu 2030 u Srbiji) suštinski posvećene ispunjenju postavljenih ciljeva (kao primer može poslužiti i Text box 1). Do nepoverenja često dovodi i nerazumevanje (odgovori poput „ne dopadaju mi se generalno”), što upućuje na važnost daljeg promovisanja Agende 2030 i uspostavljanja opštedruštvenog dijaloga na temu održivog razvoja.

Slika 1. Primeri opisa COR koji ističu stub zaštite životne sredine.



### ...unapređenje života

**Stabilan privredni rast i obrazovanje mladih za budućnost su najvažniji za poboljšanje života u Srbiji.** Interesantno je da su upravo teme koje su preduzeća ređe povezivala sa ciljevima održivog razvoja češće isticane kao ključne za unapređenje života u Srbiji (Grafikon 2). Deluje da preduzeća poistovećuju rast i razvoj - gotovo 60% smatra da je put do boljeg života privredni rast (Target 8.1: Održiv ekonomski rast). Štaviše, 91% velikih preduzeća smatra ga važnim aspektom unapređenja života u Srbiji. Polovina preduzeća visoko vrednuje i obrazovanje (COR 4: *Dostupno i kvalitetno obrazovanje za decu i odrasle*), verovatno dobrim delom pod uticajem sve manje kvalifikovanog rada (videti deo „Preduzeća o radnoj snazi”). Značaj povećanog pristupa obrazovanju, kao i reforme koja bi omogućila da se mladi školuju i obuče za zanimanja budućnosti (COR 4: *Dostupno i kvalitetno obrazovanje za mlade i odrasle*), je odavno prepoznat i u brojnim studijama.<sup>3</sup> Obrazovanje mladih za budućnost doprinelo bi rešavanju brojnih strukturnih problema tržišta rada Srbije, koji neretko posebno pogađaju upravo mlade kao jednu od (često po više kriterijuma) najranjivijih kategorija zaposlenih<sup>4</sup> (Target 8.6: Promovisati zapošljavanje, obrazovanje i

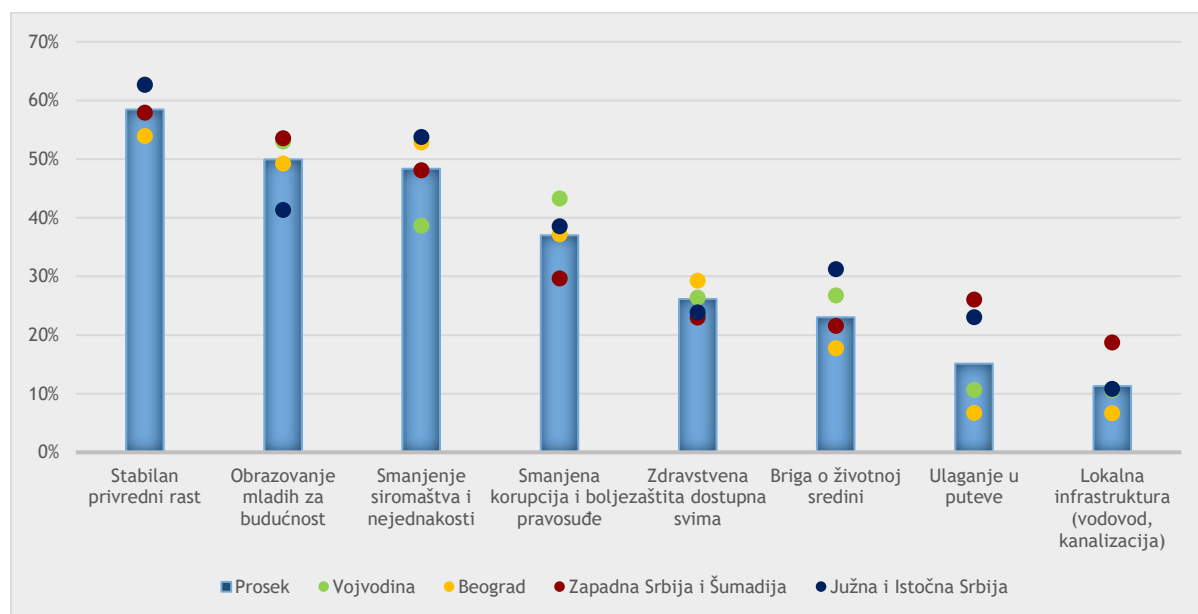
<sup>3</sup> Na primer, pogledati publikaciju Svetske banke „[Labor market for growth](#)” (2019).

<sup>4</sup> Više informacija o izazovima koji pogađaju najranjivije kategorije stanovništva može se pronaći i u studiji: Kori Udovički, Pavle Medić (2021), Uticaj COVID-19 krize na zaposlenost: Fokus na ranjive kategorije, Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije, Beograd.



obučavanje mladih). Samo neki od primera pomenutih izazova su visoka stopa nezaposlenosti mladih<sup>5</sup> ili NEET<sup>6</sup> stopa.

Grafikon 2. Koji od sledećih aspekata smatrate važnim za unapređenje života u Srbiji? Pregled po regionima.



...ali preduzeća prepoznaju i značaj smanjenja siromaštva, nejednakosti i korupcije. U tek nešto manjem procentu, u odnosu na privredni rast i obrazovanje, preduzeća (a čak 60% velikih) visoko vrednuju smanjenje siromaštva i nejednakosti (COR 1 i COR 10). Regionalno posmatrano, ova tema je najmanje važna u Vojvodini, gde ju je istaklo 39%, što je značajno niže od proseka (48%). Borba za smanjenje korupcije i bolje pravosuđe (COR 16) je takođe važna za preduzeća u Srbiji (37%), a posebno za ona najmanja. Ovo nije iznenađujuće s obzirom da se Indeks percepcije korupcije u Srbiji<sup>7</sup> dodatno pogoršao u 2020. godini a *Transparency International* tvrdi da će COVID-19 kriza negativno uticati na uočljive trendove, Sektori koji najviše ističu institucionalne manjkavosti su HORECA (kako ruralna, tako i urbana) i sektor Ličnih usluga.

**Uprkos svetskim trendovima u borbi za zaštitu životne sredine, utisak je da ona nije društveni prioritet za preduzeća u Srbiji.** Većina anketiranih preduzeća ne bi pristala na povećanje PDV-a radi zaštite i obnove životne sredine (Text box 1), a samo 23% ističe da je briga o životnoj sredini važna za unapređenje života u Srbiji. Zapravo, nisu je (u velikoj meri) kao jedan od prioriteta prepoznala čak ni preduzeća iz Beograda koji je neretko jedan od najzagađenijih gradova na svetu.<sup>8</sup> Da li to znači da preduzeća, u proseku, zaista ne smatraju da je zaštita okoline važna? Verovatnije je da su, uz mogućnost da istaknu samo

<sup>5</sup> Primera radi, podaci Ankete o radnoj snazi za IV kvartal 2020. godine pokazuju da se stopa nezaposlenosti mladih (uzrasta od 15 do 24. godine) povećala za 3,3 procentna poena u odnosu na isti period 2019. godine, te da iznosi 32,4%.

<sup>6</sup> U Srbiji, NEET (“*Not in Education, Education or Training*”) stopa označava udeo mladih od 15 do 24 godine koji niti rade, niti su u procesu obrazovanja, u ukupnoj populaciji mladih. Poslednji podaci Ankete o radnoj snazi pokazuju da je ova stopa iznosila 17,6%, što je za 1,8 procentnih poena više u odnosu na IV kvartal 2019. godine.

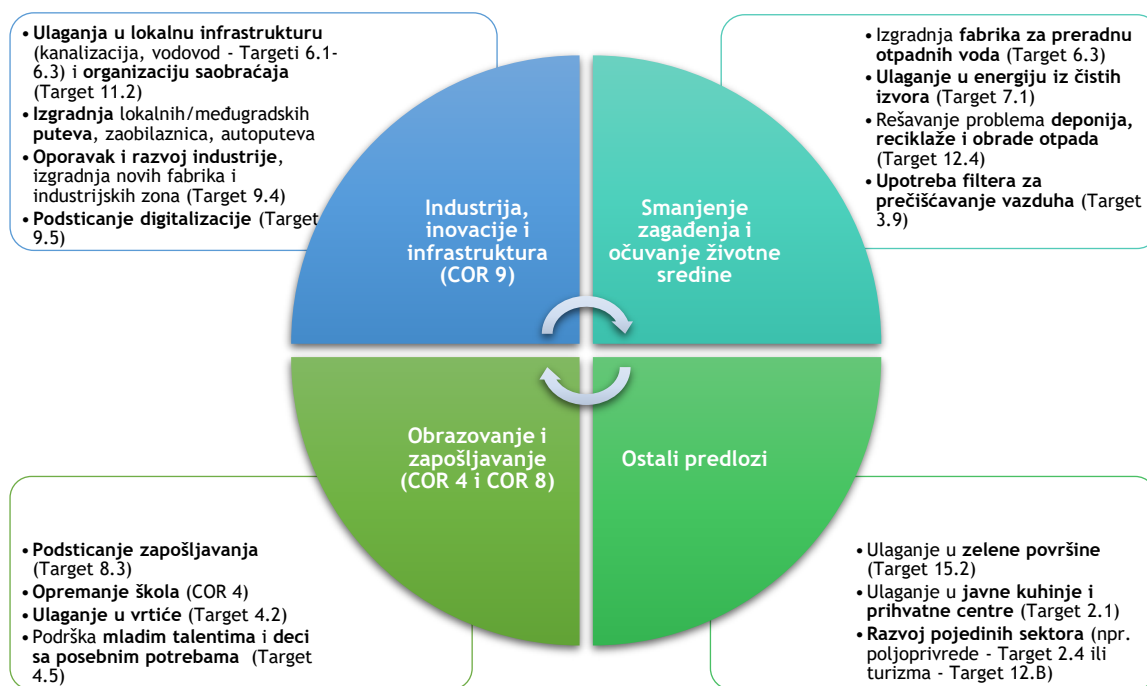
<sup>7</sup> Indeks percepcije korupcije rangira zemlje i teritorije na osnovu toga koliko se njihov javni sektor smatra korumpiranim. Ocjena ukazuje na uočen nivo korupcije na skali od 0 (vrlo korumpiran) do 100 (vrlo čist). U 2020. godini, [Indeks percepcije korupcije](#) u Srbiji iznosio je 38 od 100, što je najlošiji rezultat od 2012. godine i stavlja Srbiju na 94. mesto od 180 zemalja (gde su na vrhu liste “najčistije” zemlje), daleko iza susjednih zemalja poput Hrvatske (63) ili Crne Gore (67). Više informacija dostupno je na web [stranici Transparency International-a](#).

<sup>8</sup> Pored mnogobrojnih dostupnih studija, o relativnoj zagađenosti Beograda govori i [World Air Quality Index Ranking](#).

dva aspekta koja smatraju najvažnijim, preduzeća morala da se odluče za neke od drugih opcija (poput stabilnog privrednog rasta ili obrazovanja mladih za budućnost). Ovaj zaključak potvrđuju i njihovi često ekološki orijentisani predlozi za najznačajnija ulaganja na lokalnom nivou (sažeto prikazani na slici 2) kao što je izgradnja fabrike za preradu otpadnih voda (Target 6.3: Unaprediti kvalitet vode, obradu otpadnih voda i njihovu bezbednu ponovnu upotrebu) ili ulaganje u dobijanje energije iz obnovljivih izvora (COR 7).

Na kraju, malo preduzeća smatra da su Ulaganja u puteve i lokalnu infrastrukturu prioritetna za unapređenje života u Srbiji. Mali deo preduzeća je istakao važnost ulaganja u puteve (15%) i lokalnu infrastrukturu (11%). Takođe, anketa je pokazala da infrastruktura generalno predstavlja manji izazov za preduzeća (videti odeljak „Preduzeća o ključnim faktorima daljeg razvoja”) u Srbiji, što može biti posledica značajnih ulaganja prethodnih godina. Posmatrano po sektorima, važno je naglasiti da nijedno preduzeće iz sektora Ruralna HORECA ne smatra da je neophodno ulagati u puteve, a samo mali broj (1,2%) je pomenuo razvoj lokalne infrastrukture. Sa druge strane, proizvodna preduzeća (sektori Proizvodnja hrane i Radno intenzivna proizvodnja) češće prioritizuju ulaganja u puteve (36% i 28%, respektivno). Razlike su značajne i među regionima, pa su tako obe teme važnije za preduzeća južno od Beograda, a naročito u Šumadiji (gde na primer 26% smatra da su ulaganja u puteve značajna za unapređenje života u Srbiji, naspram samo 7% beogradskih preduzeća).

Slika 2. Kada biste izdvojili jedno ulaganje koje bi bilo od najvećeg značaja za vašu lokalnu zajednicu, to bi bilo...? Grupisani primeri odgovora preduzeća.<sup>9</sup>



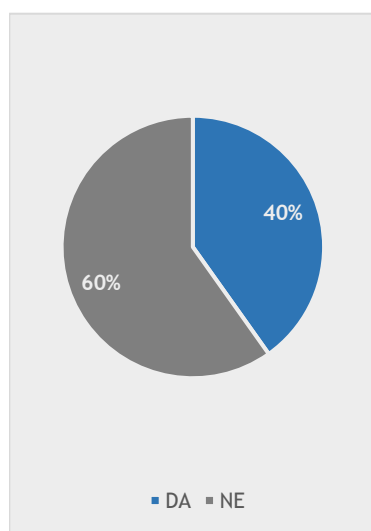
<sup>9</sup> Svakom od predloga preduzeća navedenih na slici je pridružen i jedan od targeta COR, kao primer povezanosti neke inicijative sa Agendom 2030. Važno je naglasiti da se većina predloga može "svrstati" i pod više različitih targeta.

**Da li biste pristali da PDV bude povećan sa 20% na 23% kako bi država zaista - bez pronevera i manipulacija - uložila ta sredstva u obnovu i zaštitu reka, šuma i vazduha?**

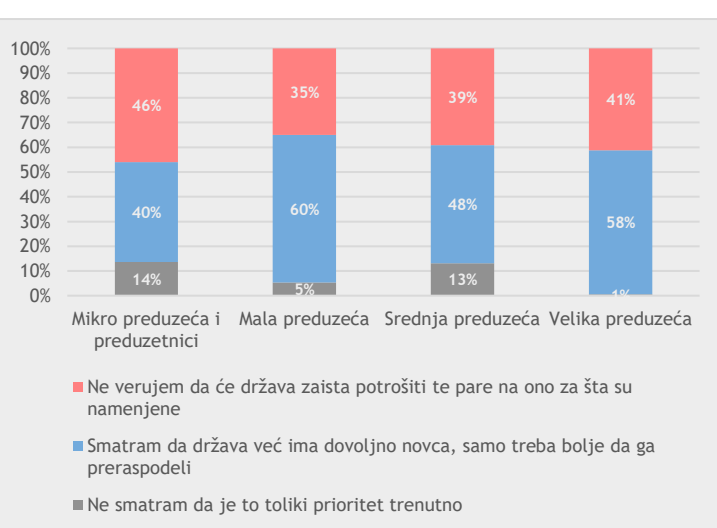
Većina preduzeća ne bi pristala na povećanje PDV-a radi obnove i zaštite reka, šuma i vazduha... Svega 60% preduzeća pristalo bi na povećanje PDV-a zarad bolje zaštite životne sredine - i to najčešće u Šumadiji (56%), a značajno manje u ostalim regionima (najmanje u Vojvodini, 26%). Da preduzeća ne bi kroz veće poreske obaveze podržala borbu za čistiju životnu sredinu, svedoči i to da bi samo 7% sektora Ruralna HORECA pristalo na povećanje PDV-a u ove svrhe. Zanimljivo je da su potvrđan odgovor na postavljeno pitanje najčešće davala upravo proizvodna preduzeća (uz sektor Kreativnih usluga), a ubedljivo najveći broj preduzeća koja bi pristala na povećanje PDV-a je u sektoru Radno intenzivne proizvodnje i iznosi 69%.

Grafikon 3. Da li biste pristali da PDV bude povećan sa 20% na 23% kako bi država zaista - bez pronevera i manipulacija - uložila ta sredstva u obnovu i zaštitu reka, šuma i vazduha?

#### SVA PREDUZEĆA



#### GLAVNI RAZLOG ZA NEPRISTANAK (GDE JE TO SLUČAJ)



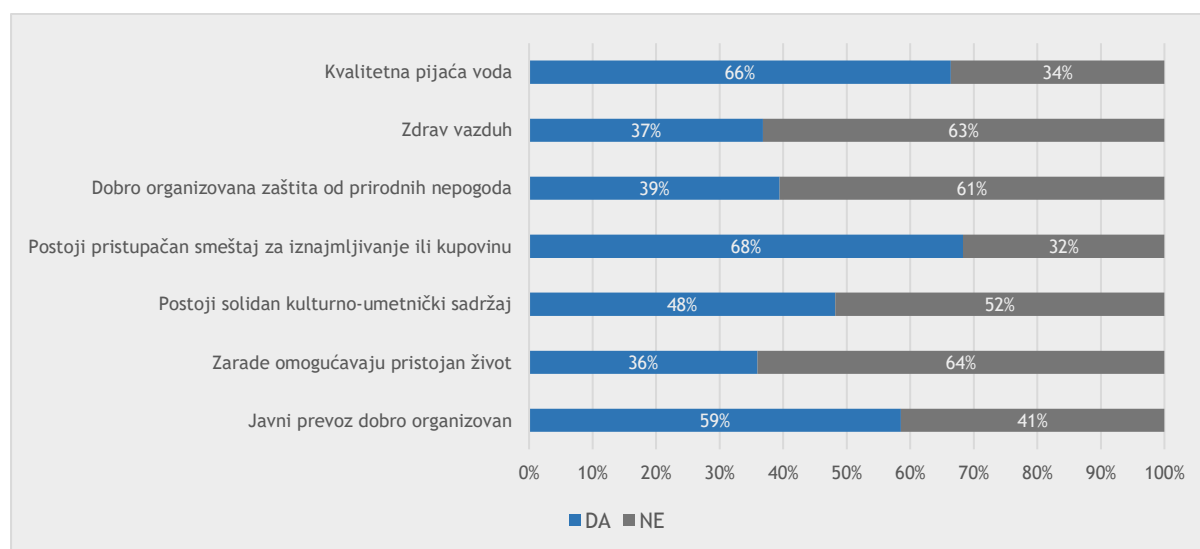
...ali najčešće zbog nepoverenja u državu ili stava da su postojeća sredstva dovoljna ako se bolje preraspodele. Postavlja se pitanje da li je čudno što preduzeća u Srbiji ne prepoznaju značaj životne sredine, uprkos tome što je ona jedna od ključnih tema na globalnom nivou. Ipak, problem je u nepoverenju - gotovo su jednaki udeli onih koji kao glavni razlog zbog kojeg ne bi pristali na povećanje PDV-a radi očuvanja životne sredine navode nepoverenje u namere države (44%) i verovanje da novca već ima, ali ga treba preraspodeliti (45%). Moguće objašnjenje za ovakav stav preduzeća dato je u odeljku „Preduzeća o ključnim faktorima daljeg razvoja”. Nepoverenje je izraženije u Beogradu i južnijim regionima, dok je, posmatrano po veličini preduzeća, izraženije upravo kod mikro preduzeća i preduzetnika, tj. onih koje korupcija i pravosuđe brinu znatno više nego ostale.

## ...i lokalna zajednica

U svojim lokalnim zajednicama, preduzeća u Srbiji su najmanje zadovoljna zaradama...Preko 60% preduzeća smatra da zarade u njihovim lokalnim zajednicama ne omogućavaju pristojan život (Target 8.5 - *Puna zaposlenost i jednaka plata za rad jednake vrednosti*)<sup>10</sup>, a posebno su nezadovoljna preduzeća Šumadije (83%). To što su, posmatrano po veličini preduzeća razlike gotovo minimalne, dodatno govori o velikom značaju regiona u visoko centralizovanoj Srbiji. To ilustruju i razlike između prosečnih zarada po regionima - u poslednjem kvartalu 2020. godine, prosečna neto zarada u Beogradu iznosila je 77377 RSD, minimum 17 000 RSD više nego u svim ostalim delovima zemlje, a najveća razlika je upravo u odnosu na Šumadiju i Zapadnu Srbiju (24 567RSD).<sup>11</sup> Razlike postoje i sektorski posmatrano, a zaradama su većinom zadovoljna preduzeća koja pružaju savremene profesionalne ili IT usluge, kao i anketirana preduzeća iz sektora Proizvodnja hrane.

...i kvalitetom vazduha. Loš kvalitet vazduha izvor je nezadovoljstva u svim regionima sem Šumadije, a posebno je naglašeno u Beogradu - za čak 80% preduzeća. Mnoga anketirana preduzeća su kao najznačajnije ulaganje u lokalnu zajednicu (slika 2) predlagala upravo inicijative koje bi vazduh u zajednici učinile zdravijim, poput upotrebe filtera za pročišćavanje vazduha u fabrikama. Trenutno stanje posebno brine veća preduzeća - više od 80% njih nije zadovoljno kvalitetom vazduha. Posmatrano po sektorima, značajno je što je većina HORECA preduzeća (a čak 75% Ruralne HORECA-e) zadovoljna vazduhom, mada se kao najzadovoljniji od svih sektora ističe Radno intenzivna proizvodnja (za razliku od, na primer, Proizvodnje srednje tehnologije). Na drugom kraju spektra, IT i sektor Kreativnih usluga su daleko najnezadovoljniji, verovatno i jer su ta preduzeća češće bazirana u većim gradovima i zagađenijim regionima, poput Beograda.

Grafikon 4. Da li smatrate da je u vašoj lokalnoj zajednici...?



Većina preduzeća je zadovoljna pristupačnim smeštajem za iznajmljivanje ili kupovinu, kvalitetnom pijaćom vodom i organizacijom javnog prevoza u svojoj opštini. Pristupačan smeštaj (Target 11.1 - *Bezbedno i pristupačno stanovanje*) zaista postoji u svim regionima u Srbiji, a posebno u Vojvodini i Beogradu, gde je njime zadovoljno oko 80% anketiranih

<sup>10</sup>Interesantan uvid može se naći i u publikacijama poput „Održivi razvoj Srbije - kako stojimo?“ ([CEVES, 2018](#)).

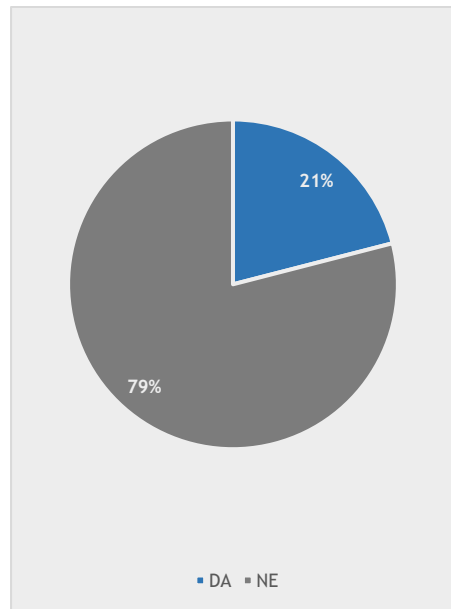
<sup>11</sup> Izvor: [Republički zavod za statistiku \(RZS\)](#).

preduzeća. Kao i u slučaju zarada, preduzeća Šumadije su dala negativnije ocene, što ponovo upućuje na to da su u ovom regionu nešto lošiji uslovi života. Kvalitet pijaće vode u opštinama (Target 6.1 - *Bezbedna i priuštiva pijaća voda*) je zadovoljavajuć za većinu, gotovo nezavisno od regiona, veličine ili sektora. Jedini izuzetak je Urbana HORECA sa samo 36% zadovoljnih preduzeća. Na kraju, 59% preuzeća veruje i da je javni prevoz u njihovoj lokalnoj zajednici dobro organizovan (Target 11.2 - *Priuštivi i održivi transportni sistemi*), mada su nešto manje zadovoljna preduzeća sektora Ruralna HORECA, za koja je pitanje pristupačnosti izuzetno značajno. Samim tim, još je zanimljivije što su najmanje zadovoljna IT preduzeća koja u mnogo manjoj meri zavise od organizacije javnog prevoza.

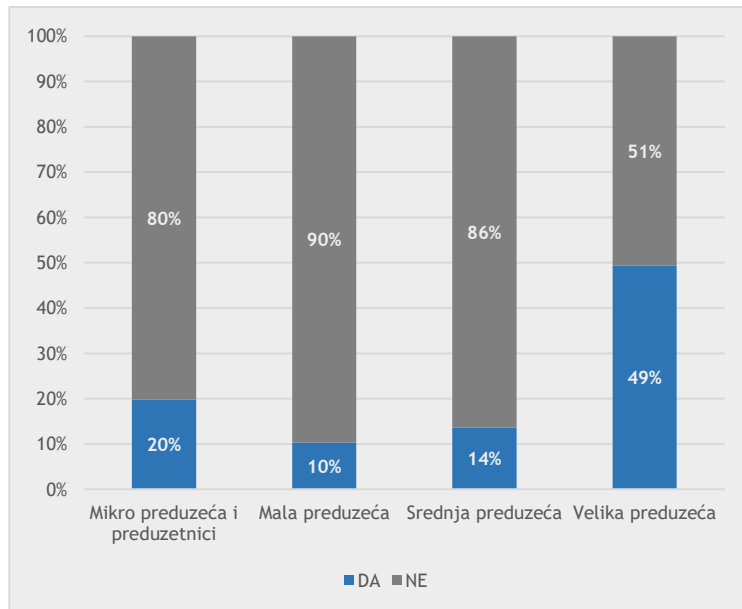
**Nažalost, lokalne vlasti retko konsultuju privredu pri donošenju odluka od značaja za njeno poslovanje.** Samo petina preduzeća je uključena u donošenje odluka (na lokalnom nivou) koje direktno utiču na njihovo poslovanje (Target 16.7 - *Osigurati odgovorno, inkluzivno i reprezentativno donošenje odluka*). Kada su preduzeća konsultovana, češće se radi o velikim preduzećima (49%), a mnogo ređe o MMSP ili preduzetnicima (Grafikon 5). Ovaj problem dodatno ilustruje i podatak da je broj velikih preduzeća u Srbiji mali (od gotovo 380 000 preduzeća 2018. godine, velikih je bilo 540<sup>12</sup>). Ipak, značajne razlike postoje među regionima - lokalne vlasti češće konsultuju preduzeća u regionima južno od Beograda, u kom je taj udeo samo 8%. Interesantno je da su, uz Ruralnu HORECA-u, jedino proizvodna preduzeća u značajnoj meri uključena u donošenje relevantnih odluka. Na kraju, pri tumačenju ovih rezultata je važno imati u vidu da se najveći deo odluka koje utiču na poslovanje lokalne privrede ni ne donose na lokalnom nivou.

Grafikon 5. Da li vas lokalne vlasti konsultuju prilikom donošenja odluka koje su od značaja za lokalnu privredu? Pregled za sva preduzeća (levo) i preduzeća po veličini (desno)

SVA PREDUZEĆA



PREGLED PO VELIČINI PREDUZEĆA



### ...doprinos zajednici

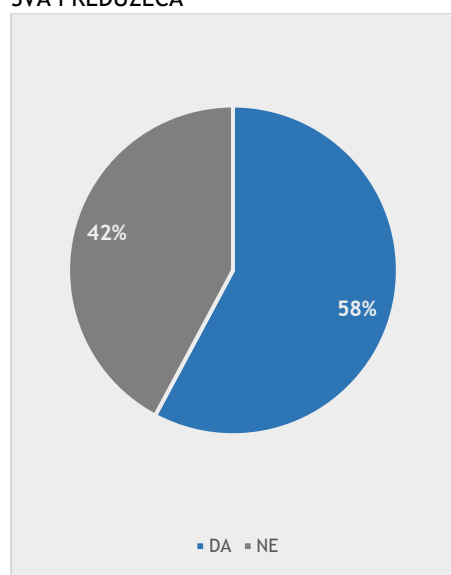
Osim što zapošljava radnike, time hraneći njihove porodice, većina preduzeća smatra da dobrobiti zajednici doprinosi i kroz druge aktivnosti...Nezavisno od regiona, veliki deo

<sup>12</sup> Izvor: [Republički zavod za statistiku \(RZS\)](#) - podaci za 2018. godinu.

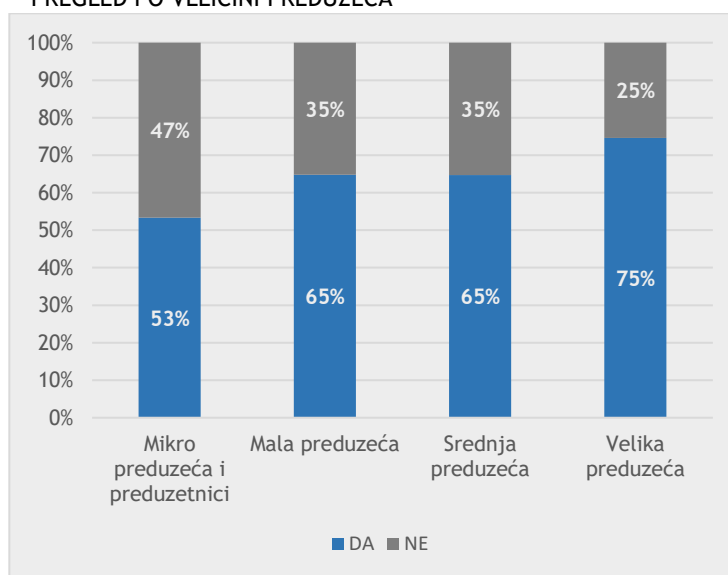
preduzeća doprinosi ili je doprinelo lokalnoj ili nacionalnoj zajednici, a to su najčešće velika preduzeća (čak 75). Razlike su posebno uočljive među sektorima, a sektori Proizvodnja hrane, Proizvodnja srednje tehnologije i Savremene profesionalne usluge se ističu sa preko 80% preduzeća koja dodatno podržavaju zajednicu. Ovako pozitivan rezultat nameće i pitanje - na koje načine preduzeća daju dodatni doprinos? Mnoga podržavaju dobrobit zajednice kroz sponzorisanje događaja (sportskih manifestacija, kulturnih događaja...) ili doniranje u humanitarne svrhe. Takođe, neretki su i doprinosi u vidu stipendiranja dece zaposlenih, studenata/učenika ili mladih talenata, ali i organizacije seminara i obuka, što dodatno potvrđuje da preduzeća prepoznaju neophodnost ulaganja u obrazovanje i veštine za budućnost (COR 4, COR 8). Ipak, neki od odgovora bili su iznenađujući (videti Text box 2).

Grafikon 6. Da li je, pored toga što zapošljava ljude i time hrani njihove porodice, vaša firma na još neki način doprinela ili doprinosi dobrobiti društvene zajednice (lokalne ili nacionalne)?

SVA PREDUZEĆA



PREGLED PO VELIČINI PREDUZEĆA



Text box 2. Fiskalna disciplina preduzeća - dodatni doprinos zajednici

### Plaćanje poreza i doprinosa - dodatni doprinos zajednici?

Na pitanje kako doprinose dobrobiti zajednice (lokalne ili nacionalne), osim što zapošljavaju radnike i time hrane njihove porodice, brojna preduzeća odgovorila su jednostavno - plaćanjem poreza i doprinosa! Iako je ovo njihova zakonska obaveza, anketirana preduzeća su plaćanje poreza i doprinosa neretko videla kao vid dodatnog doprinosa zajednici, tj. doprinosa nevezanog za zapošljavanje radnika.

# DEO II

Prepreke daljem razvoju - preduzeća o...

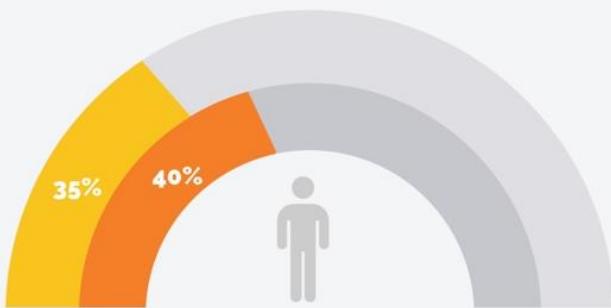
Glavni rezultati ankete

## Preduzeća u Srbiji i Agenda 2030 - prioriteti, izazovi i kriza COVID-19

01

...ključnim faktorima  
daljeg razvoja

Povećan pristup finansijskim sredstvima i pronalaženje radnika sa odgovarajućim veštinama su ključne prepreke daljem razvoju preduzeća.



Povećan pristup finansijskim sredstvima.  
Bolja ponuda radne snage sa odgovarajućim sredstvima.



02

...radnoj snazi

50% preduzeća je, u prethodne tri godine, barem jedan radnik napustio radi odlaska u inostranstvo...



...ali 63% preduzeća ne bi bilo spremno da u svoje redove uvrsti kvalifikovanog migranta.



03

...infrastrukturi

Glavna infrastrukturna prepreka bržem rastu preduzeća (posebno manjim) je nedovoljno razvijena mreža i/ili nizak kvalitet puteva...



...uz značajnu udaljenost od priključenja za autoput i nestabilno snabdevanje električnom energijom.



04

...stranim direktnim  
investicijama

46% preduzeća smatra da je dolazak stranih direktnih investicija imao pretežno **pozitivan uticaj**

stvaranje novih radnih mesta



9% preduzeća smatra da je dolazak stranih direktnih investicija imao pretežno **negativan uticaj**

ta radna mesta često monotona i da su SDI uticale na povećanje očekivanog nivoa zarada

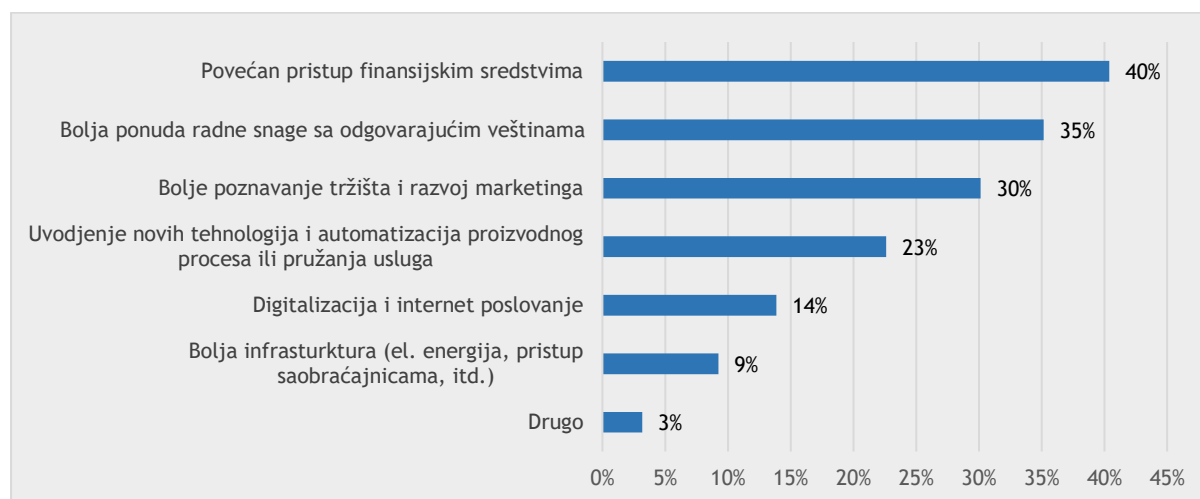


## II. Prepreke daljem razvoju - preduzeća o...

### ...ključnim faktorima daljeg razvoja

Povećan pristup finansijskim sredstvima i pronalaženje radnika sa odgovarajućim veštinama izdvojeni su kao ključni faktori za budući razvoj preduzeća...Čak 40% svih anketiranih preduzeća istaklo je da je pristup finansiranju ključan za njihov dalji razvoj, a jedan od razloga je COVID-19 kriza, kao i njeni brojni socio-ekonomski efekti. Značajna neizvesnost u kontekstu tekućeg, a posebno budućeg poslovanja preduzeća i briga za likvidnost, samo su neke od posledica koje preduzeća osećaju u kontekstu COVID-19 krize (videti deo III). Uz pristup finansijskim sredstvima, 35% preduzeća izdvojilo je neophodnost poboljšanja ponude kvalifikovane radne snage, u skladu sa rezultatima ankete iznetim u delu I, ali i studijama poput [Labor market for Growth](#), koje otkrivaju da su problemi sa zapošljavanjem u Srbiji sve izraženiji (Target 8.5 - Puna zaposlenost i jednaka plata za rad jednake vrednosti), a posledica pre svega nedostatka radne snage sa traženim kvalifikacijama i veštinama.

Grafikon 7. Šta od navedenog smatrate ključnim za dalji razvoj vaše kompanije?



...uz prisutne razlike među preduzećima različitih veličina i regiona.<sup>13</sup> Bolja ponuda radne snage presudna je za gotovo polovinu preduzeća u regionima južno od Beograda, a posmatrano po veličini, najvažnija je za mikro preduzeća i preduzetnike. Sa druge strane, pristup finansiranju najčešće je izazov za srednja preduzeća. Iako su pominjana kao najizbalansiraniji spoj kapitala i fleksibilnosti, srednja preduzeća se očigledno nalaze u manje povoljnom položaju od ostalih. Velika preduzeća imaju i veliki kapital i lakši pristup finansijskim sredstvima, dok preduzetnici, mikro i mala preduzeća imaju mnogo više opcija da dobiju finansijska sredstva kroz različite programe finansiranja, kako od državnih organa, tako i od finansijskih i bankarskih institucija. Uz to, oni su mnogo češće podržani u kontekstu razvoja i uglavnom zahtevaju značajno manja sredstva nego što je to slučaj sa srednjim preduzećima. Iz regionalne vizure, pristup finansiranju ključan je za većinu preduzeća Šumadije (55%).

<sup>13</sup> Sektorski prikaz, očekivano, daje najrazličitije prioritete za dalji razvoj preduzeća. Ovi prioriteti su mahom logički, te je na primer digitalizacija vrlo značajna za preduzeća iz IT sektora, a dostupnost radne snage sa odgovarajućim veštinama za preduzeća koja se bave radno intenzivnom proizvodnjom.



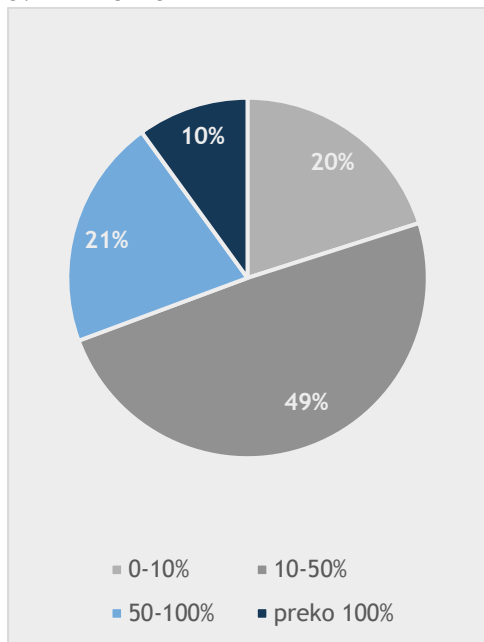
**Digitalizacija i internet poslovanje, kao i unapređenje infrastrukture, nisu prepoznati kao prioritet među preduzećima.** Iako je za neke sektore (kao što je IT) mnogo važnija nego za ostale, digitalizaciju kao ključ razvoja vidi samo 14% preduzeća, dok potrebu za boljom infrastrukturom ističe tek 9% preduzeća, što može značiti da preduzeća u Srbiji trenutno imaju druge prioritete. Verovatno je da je za preduzeća mnogo bitnije imati pristup finansijskim sredstvima i kvalifikovanoj radnoj snazi, posebno u uslovima COVID-19 krize. Ipak, interesantno je naglasiti da velika preduzeća, koja se izdvajaju i po većem isticanju potrebe za uvođenjem novih tehnologija i automatizacijom procesa proizvodnje/pružanja usluga, mnogo češće naglašavaju važnost poboljšanja infrastrukture od ostalih preduzeća.

### ***...mogućnostima povećanja proizvodnje u roku od dve godine***

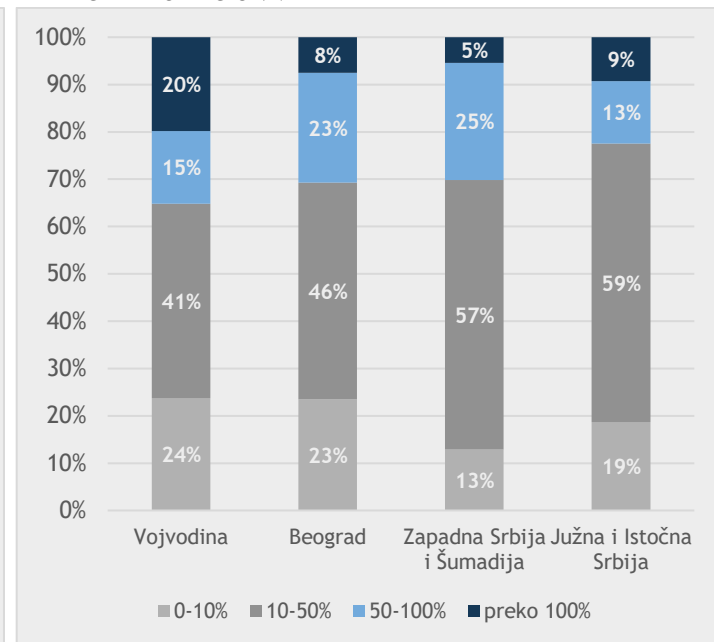
**Gotovo polovina preduzeća bi bila u mogućnosti da, u naredne dve godine, poveća proizvodnju do 50% u slučaju sklapanja sigurnog, unosnog posla sa pouzdanim kupcem, a 31% preduzeća bi moglo da napravi i značajnije pomake u nivou proizvodnje.** Razvijeniji regioni dali su diversifikovanije odgovore na pitanje mogućnosti povećanja proizvodnje (Grafikon 8). Na primer, čak petina preduzeća iz Vojvodine (prvenstveno mikro preduzeća i preduzetnici) bi mogla da poveća proizvodnju za preko 100% u naredne dve godine, što je mnogo značajnije od proseka za sva preduzeća (10%). Sa druge strane, preduzeća iz Vojvodine, ali i Beograda, češće su ukazala da bi to povećanje moglo biti samo između 0% i 10%. Primetno je da veća preduzeća imaju manje mogućnosti povećanja proizvodnje u naredne dve godine - ni jedno veliko preduzeće ne bi moglo da ostvari povećanje od preko 100%, za razliku od 14% mikro preduzeća i preduzetnika. Sektorski posmatrano, mogućnosti za povećanje proizvodnje i preko 50% su najveće među uslužnim sektorima - IT (52%), Tradicionalne profesionalne usluge (48%) i Lične usluge (42%), a najmanje u HORECA sektoru. Ovako zanimljivi rezultati dovode i do pitanja šta se krije iza ograničenih kapaciteta preduzeća. Pregled odgovora dat je u Text box-u 3.

Grafikon 8. Kada biste znali da ćete uskoro sklopiti unosan ugovor sa pouzdanim kupcem, koliko biste u roku od dve godine mogli da povećate svoju proizvodnju i/ili obim pruženih usluga?

SVA PREDUZEĆA



PREGLED PO REGIONIMA



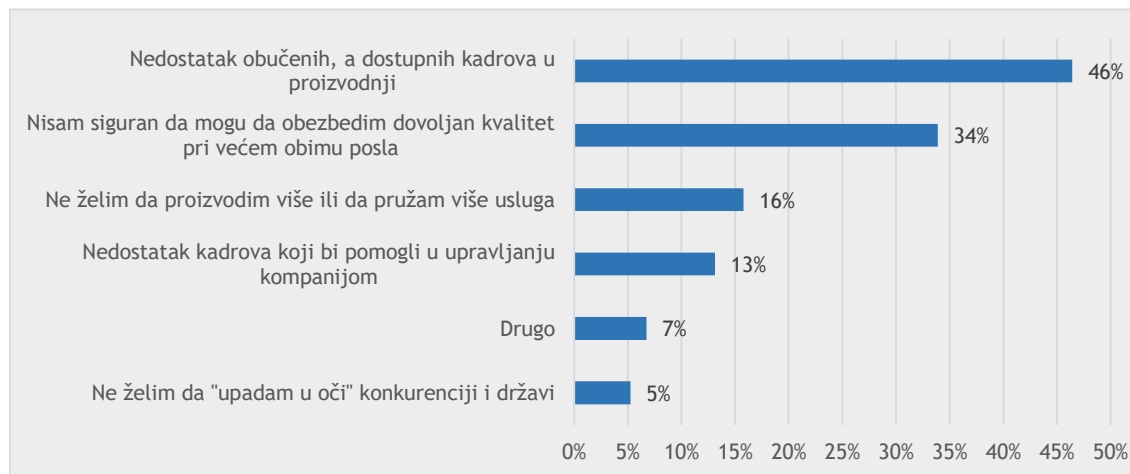
Text box 3. Koji je razlog zbog kojeg ne biste mogli da više povećate proizvodnju?

### Koji je razlog zbog kojeg ne biste mogli da više povećate proizvodnju?

Preduzeća najčešće ne mogu značajno da povećaju proizvodnju zbog nedostatka obučениh, dostupnih kadrova... Nedostatak kvalifikovane radne snage se, kroz anketu, u više navrata izdvojio kao jedan od ključnih izazova sa kojima se preduzeća u Srbiji suočavaju, a 46% upravo u ovome vidi razlog barijeru ka većem povećanju proizvodnje u naredne dve godine. Ovaj problem je posebno izražen u Šumadiji, a očekivano manje prisutan u Beogradu, gde preduzeća više brine obezbeđivanje dovoljnog kvaliteta pri većem obimu posla.

...što predstavlja posebnu prepreku za manja preduzeća. Čak 64% malih preduzeća i skoro polovina mikro preduzeća i preduzetnika ne bi moglo u većoj meri da poveća proizvodnju zbog nedostatka adekvatnih kadrova. Uz to, 31% malih preduzeća smatra da bi se suočilo i sa nedostatkom kadrova koji bi pomogli u upravljanju kompanijom. Interesantno je da bi to bila prepreka, mada ne i glavni izazov, i za četvrtinu velikih preduzeća. Veća preduzeća manje brinu o nedostatku obučениh kadrova, a češće nisu sigurna da bi mogla da obezbede dovoljan kvalitet pri većem obimu posla. Primera radi, upravo to je ključna prepreka za skoro 60% velikih preduzeća.

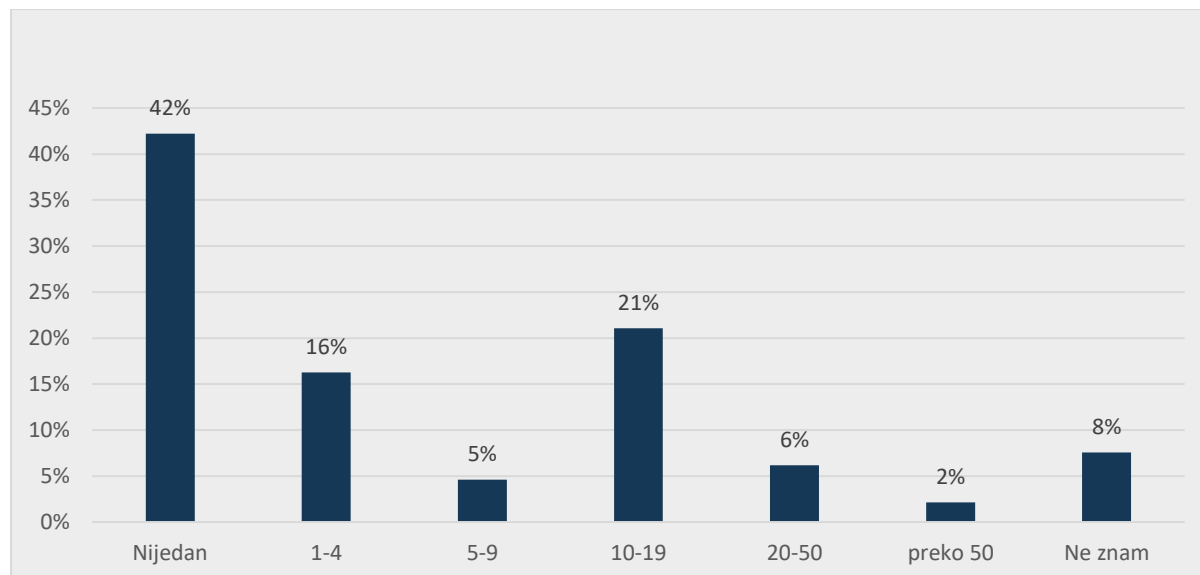
Grafikon 9. Koji je razlog zbog kojeg ne biste mogli da više povećate proizvodnju?



### ...radnoj snazi

Prethodno izneti rezultati prirodno nameću pitanje o razlozima nedostatka kvalifikovane radne snage. Uz učestalo pominjanje „odliva mozgova“ kao jednog od gorućih problema u Srbiji, preduzeća su upitana i koliko radnika ih je u prethodne 3 godine napustilo zarad odlaska u inostranstvo, a odgovor je prikazan na Grafikonu 10.

Grafikon 10. Koliko radnika je u prethodne 3 godine napustilo vašu firmu, kako bi otišli u inostranstvo?

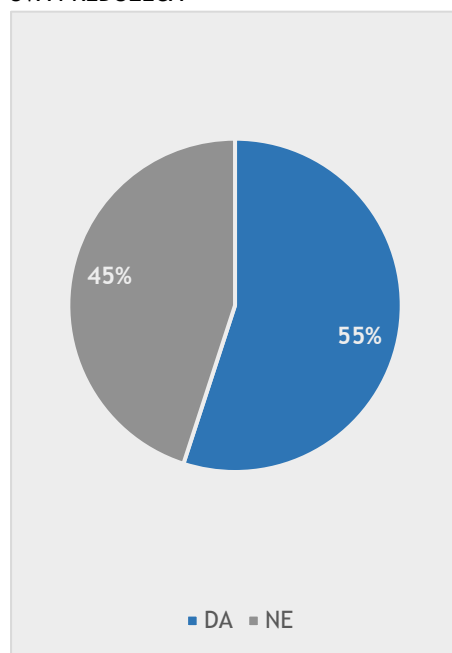


**Polovinu preduzeća je, u prethodne tri godine, barem jedan radnik napustio radi odlaska u inostranstvo...**Radnici teže napuštaju „razvijenije“ delove Srbije. Najveći procenat preduzeća gde nijedan radnik nije napustio firmu i otišao u inostranstvo je u Beogradu, a potom u Vojvodini. Posebno je zanimljivo da, sa aspekta veličine preduzeća, nijedan radnik nije otišao u inostranstvo pretežno iz mikro i malih preduzeća, što ukazuje na to da velika preduzeća više ne daju „sigurnost“ radnog mesta kako je to važno ranije. Takođe, zanimljivo je da gotovo 30% srednjih i velikih preduzeća ne zna gde su otišli njihovi radnici nakon napuštanja radnog mesta, što nije slučaj kod preduzetnika, mikro i malih preduzeća. Sektorski posmatrano, radnici su najmanje odlazili u inostranstvo iz sektora Ruralna HORECA i Tradicionalne profesionalne usluge.

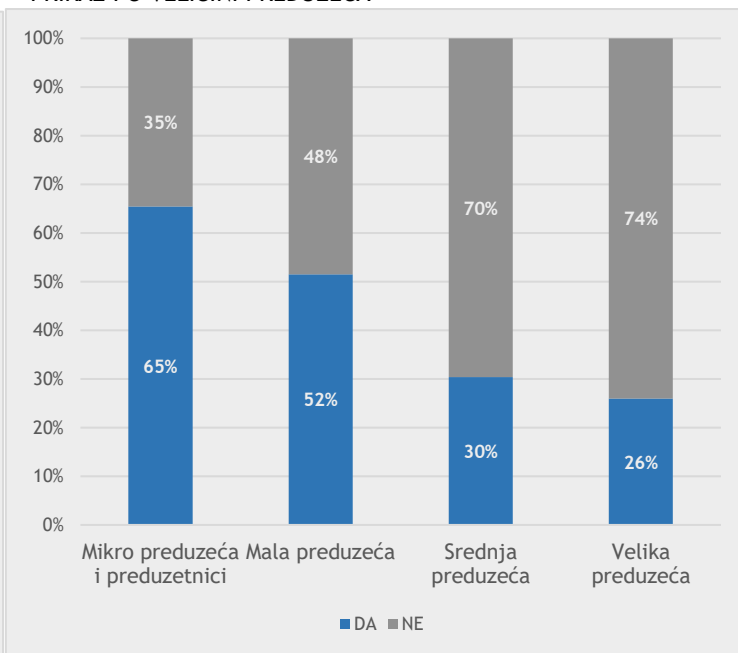
**...a većina veruje da ih je značajno povećanje zarade moglo sprečiti.** Ovaj stav je posebno primetan među preduzećima iz Beogradskog regiona, ali i Zapadne Srbije i Šumadije. Preciznije, 64% preduzeća iz ova dva regiona veruje da bi povećanje zarada bilo dovoljno da spreči odlazak njihovih radnika u inostranstvo, dok bi to u mnogo manjoj meri sprečilo napuštanje firmi Južne i Istočne Srbije. Stavovi se značajno razlikuju po sektorima. Velika većina preduzeća iz sektora Ruralna HORECA i Radno intenzivna proizvodnja (87% i 79%, respektivno) misli da bi povećanje plate sprečilo zaposlene da se odele van zemlje, a na drugom kraju spektra nalaze se Proizvodnja srednje tehnologije, Urbana HORECA i Proizvodnja hrane (9%, 12% i 13%, respektivno).

Grafikon 11. Da li ste te radnike mogli da zadržite da ste im značajno povećali zarade?

SVA PREDUZEĆA



PRIKAZ PO VELIČINI PREDUZEĆA



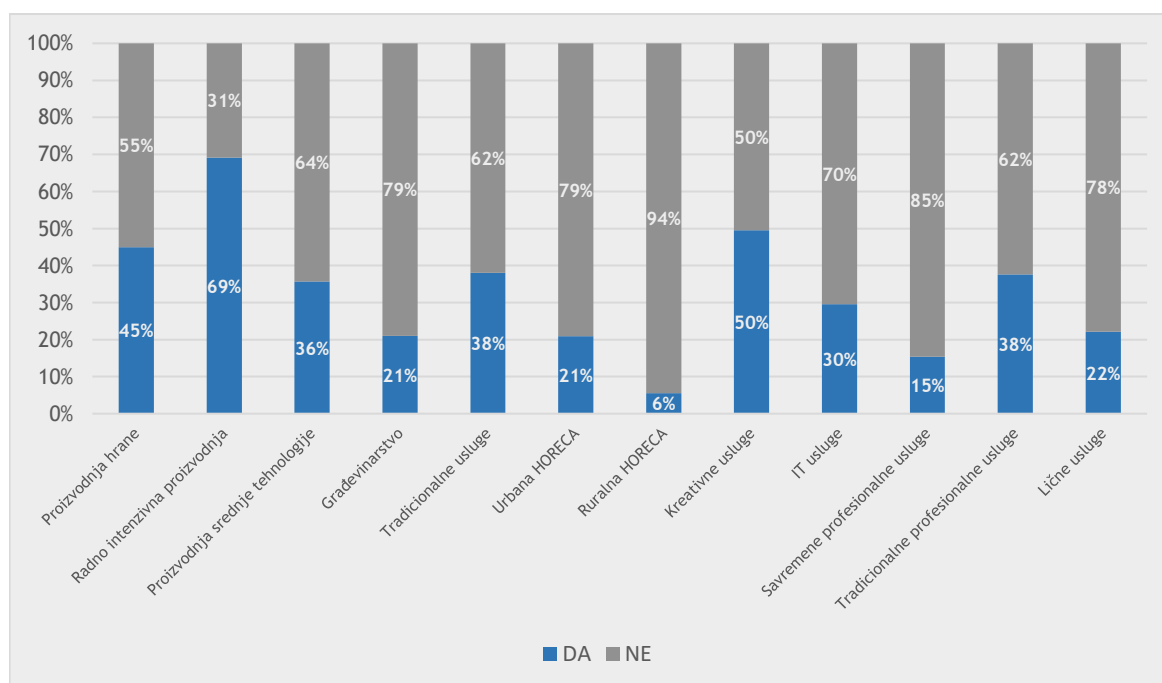
**Veća preduzeća ređe veruju da bi značajnim povećanjem zarada sprečila radnike da napuste firmu.** Ovo je zanimljiv rezultat iz dva razloga. Pre svega, u većim preduzećima je teže ostvariti značajno povećanje zarada, jer neretko ima više radnika na istoj poziciji. Sistem upravljanja u većim preduzećima je kompleksniji, te postoje brojna pravila i ograničenja koja utiču na definisanje i povećanje nivoa zarada. Takođe, ovo svakako znaju i zaposleni u srednjim i velikim preduzećima, te se tu plata ne može posmatrati kao opredeljujući faktor odluke o ostanku u preduzeću, dok je to kod manjih preduzeća suprotan slučaj.

Text box 4. Da li biste bili spremni da zaposlite kvalifikovane migrante koji bi u Srbiji tražili posao?

### Da li biste bili spremni da zaposlite kvalifikovane migrante koji bi u Srbiji tražili posao?

Uprkos tome što je nedostatak kvalifikovane radne snage jedan od ključnih izazova za preduzeća u Srbiji, ona uglavnom nisu spremna da zaposle kvalifikovane migrante. Drugačije rečeno, iako do sada predstavljeni rezultati ankete upućaju na suprotan zaključak, 63% preduzeća ne bi bilo spremno da u svoje redove uvrsti migranta koji je kvalifikovan da obavlja posao. Zanimljivo je što je spremnost najmanja u Vojvodini (19%), a najveća u Šumadiji (52%). Posmatrano po sektorima (Grafikon 12), teško se mogu uočiti pravilnosti, a razlike su značajne. Svakako, najspremnija da zaposle kvalifikovane migrante su preduzeća sektora Radno intenzivna proizvodnja, od kojih 87% navodi nedostatak kadra sa odgovarajućim veštinama kao ključnu prepreku razvoju.

Grafikon 12. Da li biste bili spremni da zaposlite kvalifikovane migrante koji bi u Srbiji tražili posao? Pregled po sektorima



### *...infrastrukturi*

**Kvalitet poslovnog okruženja u privredi i potencijal za dalji razvoj preduzeća direktno zavise od kvaliteta infrastrukture (COR 9)...**Infrastruktura je neophodna jer olakšava mobilnost ljudi, transport roba, i obezbeđuje sve komunalne usluge neophodne za poslovanje, poput vode, struje, interneta, itd. Infrastruktura uvek zahteva značajna ekonomska sredstva, ali je neophodan preduslov za održavanje i podizanje kvaliteta života i efikasnosti svake države. Iako je svega 9% preduzeća navelo da je infrastruktura ključna za njihov dalji razvoj (videti deo „Preduzeća o ključnim faktorima daljeg razvoja”), ovo može ukazati na to da su preduzeća trenutno zadovoljna kvalitetom infrastrukture, ali i da generalno, a posebno u periodu krize, postoje drugi aspekti koji izbijaju u prvi plan. Samim tim, bilo je neophodno dublje analizirati da li su, i na koji način, različiti tipovi infrastrukture prepreka bržem rastu.<sup>14</sup>

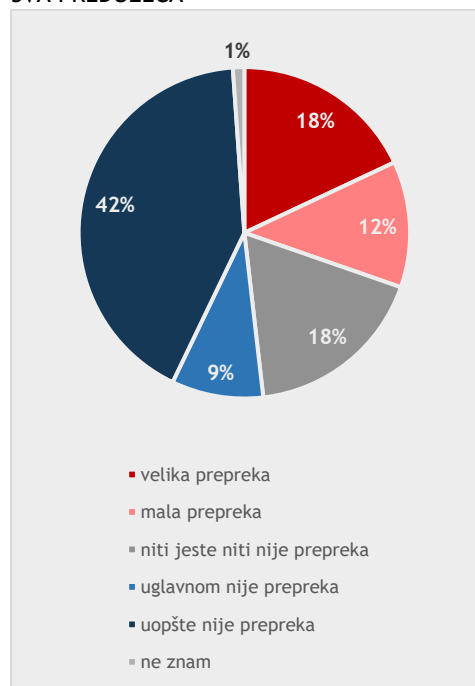
**...a nedovoljno razvijena mreža i/ili nizak kvalitet regionalnih/lokalnih puteva je glavna infrastrukturna prepreka za rast preduzeća...**Nedovoljno razvijenom mrežom i/ili niskim kvalitetom puteva (Target 11.2 - Priuštivi i održivi transportni sistem) najčešće su nezadovoljna preduzeća iz Zapadne Srbije i Šumadije (45%). Posmatrano po veličini (Grafikon 13), primetno je da su mreža i kvalitet puteva ređe predstavljala prepreku za veća preduzeća (npr. smetnja su za samo 14% velikih preduzeća) u odnosu na ona najmanja (34%). Razlike su uočljive i među sektorima, ali se posebno ističe sektor Radno intenzivne proizvodnje, gde je samo 16% preduzeća u potpunosti zadovoljno ovim aspektom infrastrukture.

---

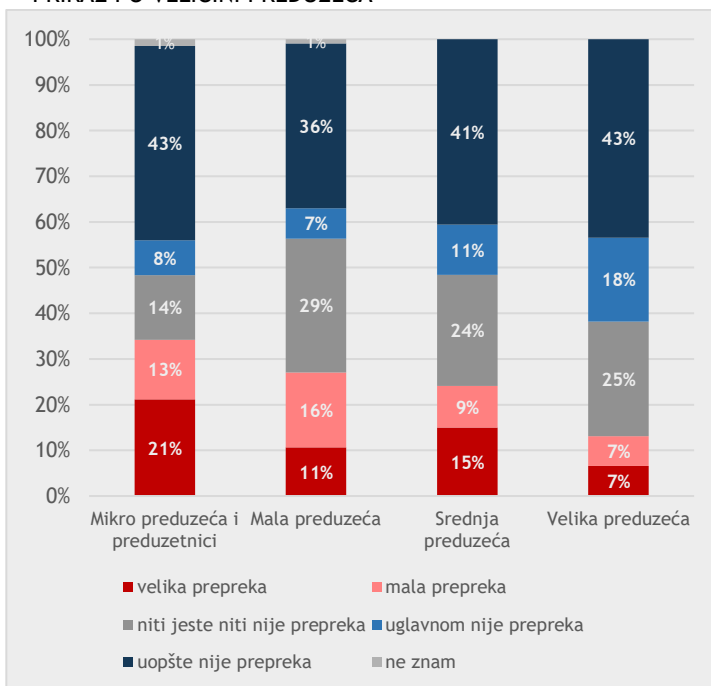
<sup>14</sup> U nastavku teksta se pominju oni aspekti infrastrukture koje su preduzeća najčešće navodila kao prepreku bržem rastu. Samim tim, izostavljene su teme poput nepostojanja aerodroma u blizini, nerazvijene železničke infrastrukture ili nedostatka adekvatno opremljenih industrijskih zona u blizini preduzeća.

Grafikon 13. U kojoj meri je nedovoljno razvijena mreža i/ili nizak kvalitet regionalnih/lokalnih puteva prepreka bržem rastu?

SVA PREDUZEĆA



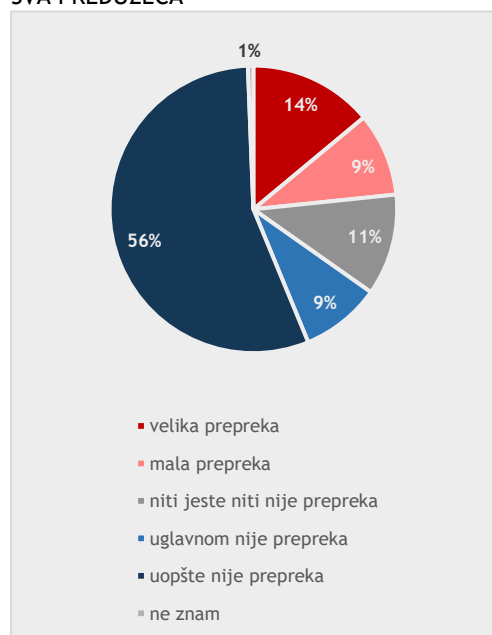
PRIKAZ PO VELIČINI PREDUZEĆA



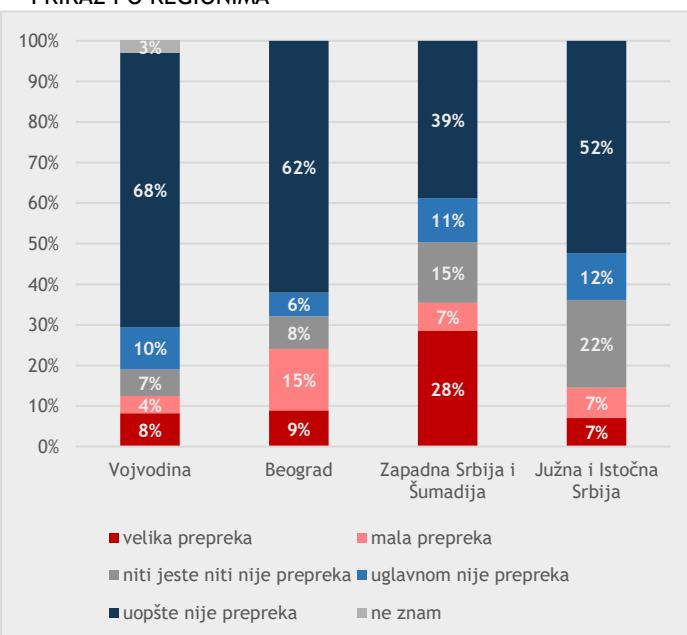
...uz značajnu udaljenost od priključenja za autoput. Kao i u slučaju razvijenosti mreže i kvaliteta puteva, udaljenost od priključenja za autoput je najčešće prepreka za preduzeća iz regiona Zapadne Srbije i Šumadije (35%), kao što je prikazano na Grafikonu 14. Takođe, slično kao u prethodnom odeljku, ovaj aspekt infrastrukture posebna je prepreka za mikro preduzeća i preduzetnike (28%). Zanimljivo je da je, čak i sektorski posmatrano, slika gotovo identična, te se tako opet ističe Radno intenzivna proizvodnja (67%). Zapravo, ovi rezultati jasno ukazuju da su putevi (bilo sama mreža puteva, njihov kvalitet, ili blizina priključenja za autoput) posebna infrastrukturna prepreka rastu samo za određene kategorije preduzeća.

Grafikon 14. U kojoj meri je značajna udaljenost od priključenja za autoput prepreka bržem rastu?

SVA PREDUZEĆA



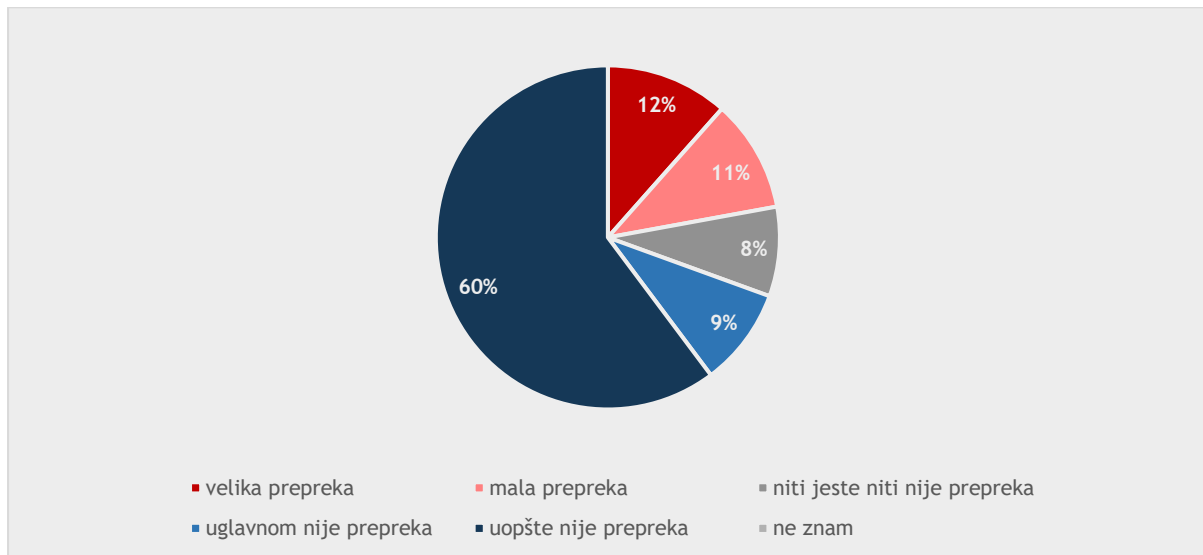
PRIKAZ PO REGIONIMA





Na kraju, nestabilno snabdevanje električnom energijom se takođe pokazalo kao jedna od prepreka bržem rastu, a najčešće za preduzeća iz Beograda (30%). Kao i prethodno pomenute infrastrukturne prepreke, snabdevanje električnom energijom (COR 7) problematičnije je za mikro preduzeća i preduzetnike, mada su razlike mnogo manje nego u slučaju puteva. Zanimljivo je da je ovaj aspekt infrastrukture velika prepreka rastu za 32% preduzeća sektora Ruralna HORECA, što je mnogo više od proseka (12%), prikazanog na Grafikonu 15.

Grafikon 15. U kojoj meri je nestabilno snabdevanje električnom energijom prepreka bržem rastu?

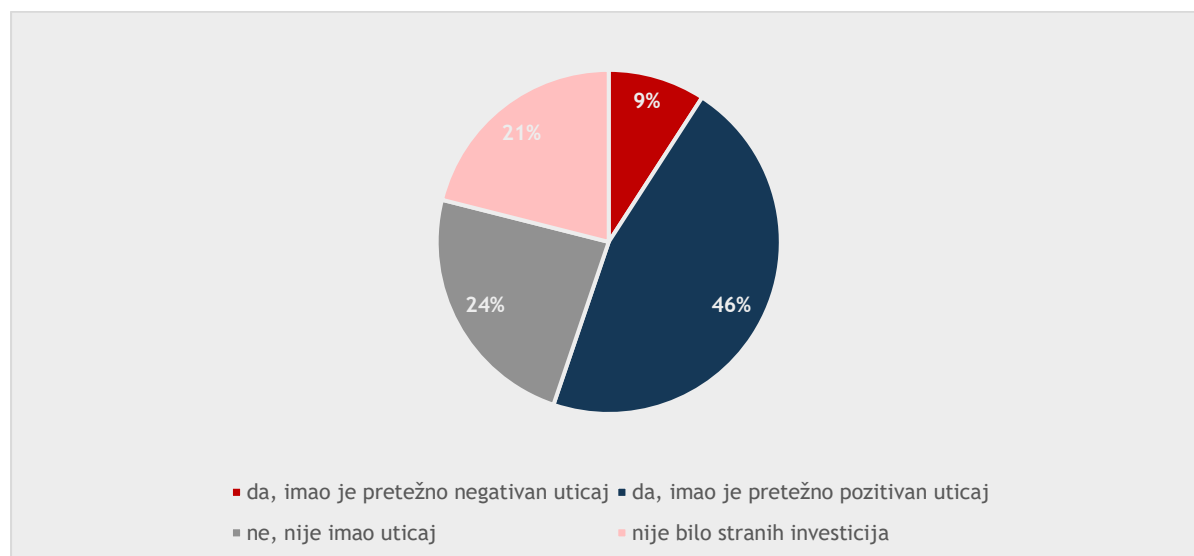


### **...stranim direktnim investicijama**

Strane direktne investicije obezbeđuju priliv finansijskih sredstava, transfer stručnosti i tehnologije, ali i promovišu stabilne, dugoročne pozajmice. Dakle, strane direktne investicije nose mnogo potencijalnih benefita za društvo, a Ujedinjene Nacije su ukazale i na njihovu upotrebu u borbi protiv klimatskih promena.<sup>15</sup>

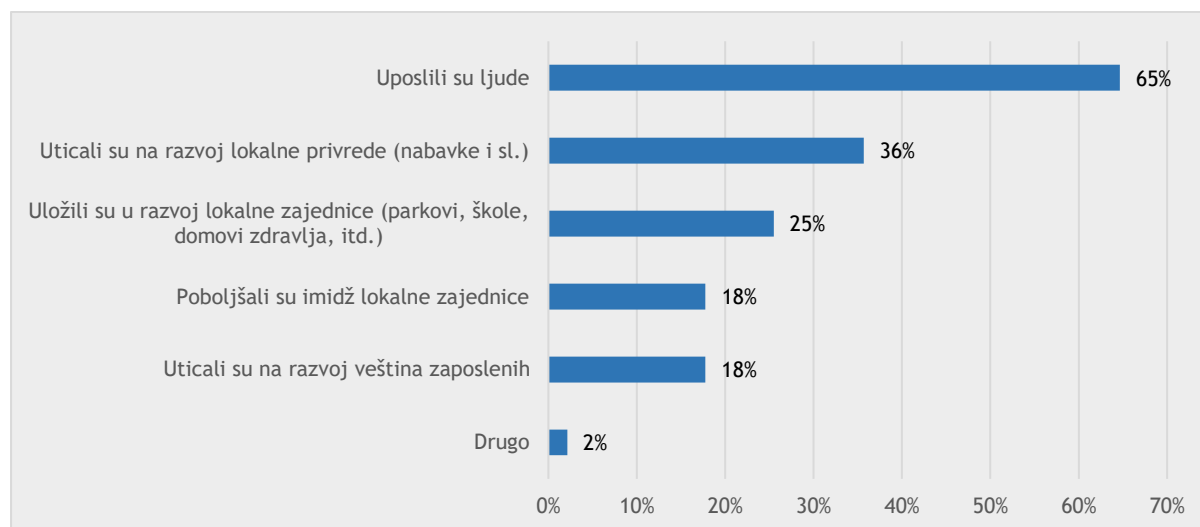
Dolazak stranih direktnih investicija je imao pozitivan uticaj na prilike u lokalnim zajednicama gotovo polovine preduzeća, a najčešće se ogledao u novim radnim mestima. Svega 9% preduzeća smatra da je uticaj SDI na njihovu lokalnu zajednicu ipak bio negativan (Grafikon 16). Ostala preduzeća navela su da stranih direktnih investicija u njihovoj zajednici nije bilo, ili da one jednostavno na nju nisu uticale. Posmatrano po regionima, preduzeća u Beogradu i Vojvodini su pozitivnije ocenila uticaj SDI, odnosno 53% preduzeća iz oba regiona veruje u pozitivan uticaj dolaska SDI. Sa druge strane, one su bile i ređe prisutne južno od Beograda. Na pitanje u čemu se ogledao njihov pozitivan uticaj (Grafikon 17), preduzeća su najvećim delom rekla da su to bila nova radna mesta (65%). Važno je istaći da je samo 18% istaklo da su SDI dovele i do razvoja veština zaposlenih.

Grafikon 16. Da li smatrate da je dolazak stranih investicija imao uticaj na vašu lokalnu zajednicu?



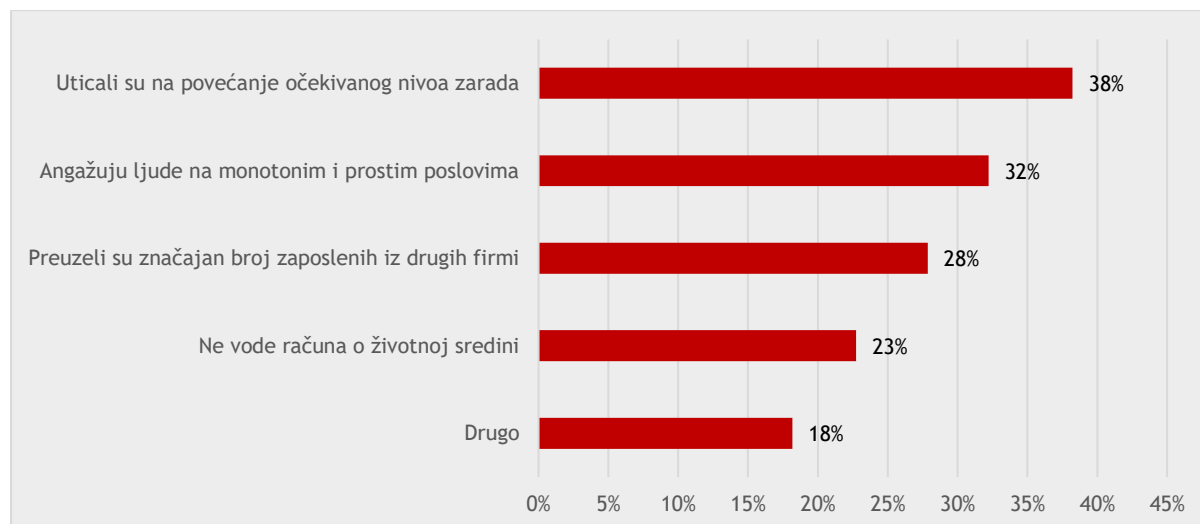
<sup>15</sup> Za više informacija, pogledati sledeći [link](#).

Grafikon 17. U čemu se ogledao pozitivan uticaj stranih investicija?



**Povećanje očekivanog nivoa zarada je najčešći primer negativnog uticaja SDI,** prema mišljenju gotovo 40% preduzeća.<sup>16</sup> Da radnici očekuju više zarade su posebno istakla preduzeća iz Vojvodine (68%), dok je u drugim regionima taj procenat znatno niži. Ipak, negativan uticaj SDI video se i u angažovanju ljudi na monotonim i prostim poslovima, a posebno u Južnoj i Istočnoj Srbiji (61%). Ovo je u skladu i sa prethodno iznetim rezultatom, koji pokazuje da su SDI više uticale na zapošljavanje ljudi nego na razvoj njihovih veština. Konačno, posebno je interesantno da su preduzeća južno od Beograda češće zabrinuta da SDI ne vode dovoljno računa o životnoj sredini.

Grafikon 18. U čemu se ogledao negativan uticaj stranih investicija?



<sup>16</sup> Odgovore na ovo pitanje dalo je 9% anketiranih preduzeća, tj. ona koja su smatrala da je dolazak SDI imao pretežno negativan uticaj na njihovu lokalnu zajednicu.

# DEO III

Preduzeća i COVID-19 – uticaj pandemije na...

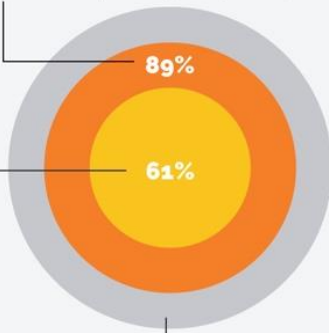
Glavni rezultati ankete

## Preduzeća u Srbiji i Agenda 2030 - prioriteti, izazovi i kriza COVID-19

01

...poslovanje

- Pre početka pandemije, **61%** preduzeća je očekivalo bolje poslovanje u 2020. godini u poređenju sa 2019.
- Uprkos promenama koje je donela kriza **89%** ne planira da trajno menja svoj način poslovanja.



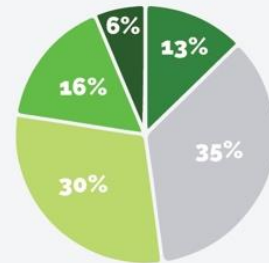
Kriza je najteže pogodila HORECA sektor.



02

...prihode

U kojoj meri je COVID-19 uticao na prihode koje ćete ostvariti u 2020. godini, u odnosu na one koje ste očekivali pre izbijanja krize?



- Ostali su isti
- Plaćeni su
- Malo su manji (do 20%)
- Osetno su manji (21-50%)
- Značajno su manji (51-100%)



03

...očekivanja

- 46%** očekuje status quo i tokom 2021. godine.
- 42%** preduzeća veruje da će situacija biti bolja.



Osim krize, najčešći uzrok opreza /pesimizma preduzeća su:

- Sve viši troškovi poslovanja za **55%**
- Nelojalna konkurencija za oko **33%**



04

...rast troškova poslovanja

Molim vas da navedete iz kojeg razloga je zaposlenima neophodno povećavati zarade?

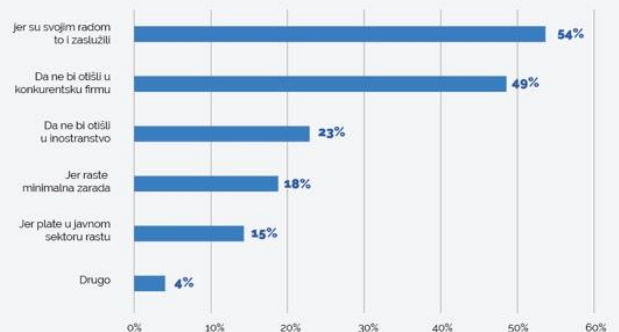


Plate zaposlenih su najčešći uzrok rasta troškova poslovanja.

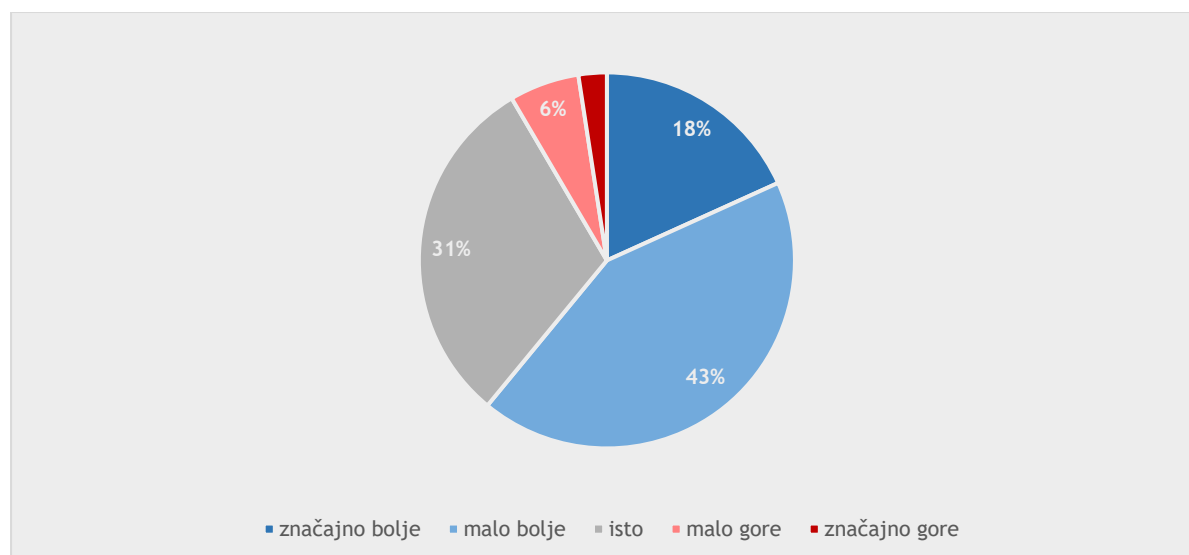


### III. Preduzeća i COVID-19 - uticaj pandemije na...

#### ...poslovanje

**Preduzeća su u 2020. godinu ušla optimistično.** Njihova očekivanja pre izbijanja COVID-19 krize, u poređenju sa 2019. godinom, bila su pretežno pozitivna. Bolje poslovanje očekivalo je 61% preduzeća, dok je skoro trećina očekivala da situacija u 2020. godini ostane ista kao i prethodne godine. Da će situacija biti malo lošija očekivalo je 6% preduzeća, a svega 2% preduzeća očekivalo je značajno lošiju situaciju. Gotovo da nema razlike u očekivanjima preduzeća po regionima, dok su posmatrano po veličini, veća preduzeća imala nešto viši nivo optimizma u odnosu na manja. Sektorski posmatrano, najoptimističnija očekivanja poslovanja u 2020. godini, u poređenju sa 2019. godinom imali su sektori IT usluge i Proizvodnja hrane, dok su najpesimističnije procene imali sektori Savremene profesionalne usluge, Građevinarstvo i Lične usluge.

Grafikon 19. Kako ste očekivali da poslujete u 2020. godini pre udara COVID-19 krize, u poređenju sa 2019. godinom?



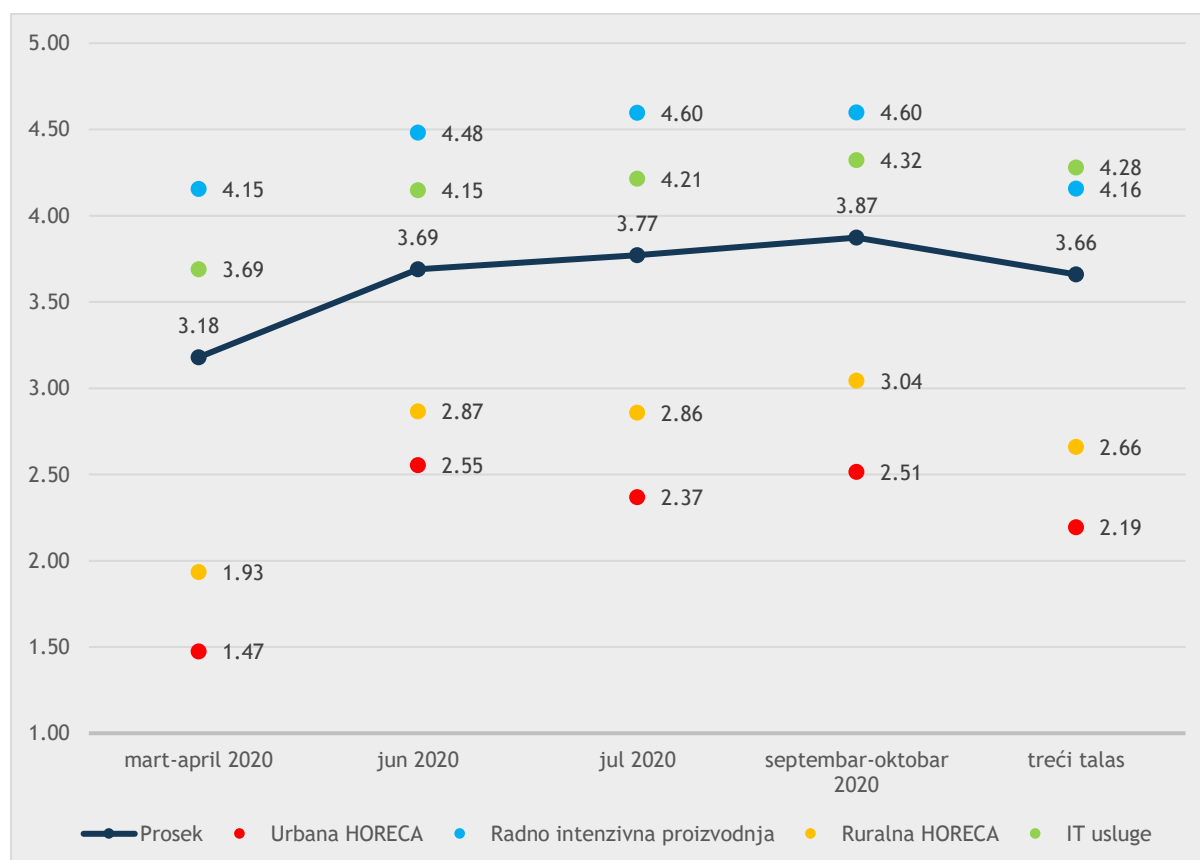
Međutim, pojava pandemije COVID-19 virusa je za kratko vreme drastično poremetila planove i poslovanje preduzeća. Prilikom ocenjivanja poslovanja od 1 do 5 za pet perioda tokom 2020. godine, najniža prosečna ocena je (očekivano) zabeležena u periodu mart-april, i iznosi 3.18. Ova ocena je najniža jer je u tom periodu u zemlji bio policijski čas, a gotovo nije bilo informacija ni o samoj prirodi virusa, ni koliko će vanredne mere trajati. U narednom periodu posmatranja (jun 2020. godine) situacija se popravlja, i taj trend se nastavlja i u naredna dva perioda, doduše tek neznatno. Tokom trećeg talasa pandemije, koji je bio značajno veći od prethodnih, prosečna ocena poslovanja je ponovo pala na 3.66, što je i dalje za gotovo pola ocene više u odnosu na period mart-april 2020. godine.

Sa aspekta veličine preduzeća, uočava se da su mikro preduzeća i preduzetnici u svim periodima davali najniže ocene, dok su najbolje ocene davala srednja preduzeća. Ove ocene možemo opravdati time da su srednja preduzeća verovatno najbliža idealnoj kombinaciji kapitala sa jedne, i fleksibilnosti, sa druge strane, te su mogla na najbolji način da se suoče sa izazovima krize izazvane COVID-19 virusom. Posmatrano po regionima, ocene ne ukazuju na razlike, osim što su ocene trećeg talasa u regionu Zapadne Srbije i Šumadije

iste kao i u periodu mart-april 2020. godine, dok su ocene poslovanja za isti taj talas značajno više u ostalim regionima kada se posmatra treći talas.

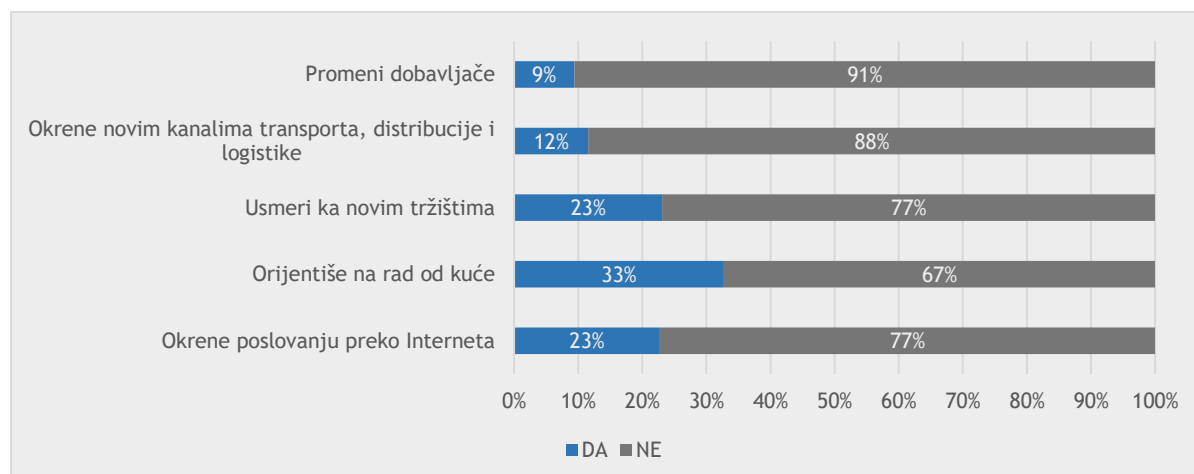
**Ipak, značajne razlike u ocenama zabeležene su u sektorskom prikazu.** Najviše ocene u svim periodima dali su sektori IT usluge i, donekle neočekivano, Radno intenzivna proizvodnja. Sa druge strane, potpuno očekivano, Urbana i Ruralna HORECA su dale najniže ocene poslovanja od svih sektora u svim periodima, budući da su to prevashodno hoteli i različiti ugostiteljski objekti, koji su najteže pogođeni zabranom putovanja i ograničenim ili nepostojećim prilivom stranih i poslovnihturista, ali i neprestano promenljivim merama poput onih koje ograničavaju broj ljudi u zatvorenim prostorima.

Grafikon 20. Ocene poslovanja prema periodima 2020. godine



Iako je COVID-19 kriza uticala na sve segmente lične i profesionalne realnosti, interesantno je da je manji deo preduzeća zapravo uvodio veće promene u svom poslovanju u odnosu na poslovanje pre izbijanja pandemije. Svega trećina se orijentisala na rad od kuće usled izmenjenih okolnosti. Primetno je da su prvenstveno preduzeća iz Beograda (43%), a potom i Vojvodine (34%), u većoj meri donosila odluke da se okrenu radu od kuće. Takođe, sa aspekta veličine, rad od kuće bio je zastupljeniji među manjim preduzećima, što je verovatno posledica veće fleksibilnosti manjih preduzeća u odnosu na veća preduzeća, ali i toga što su mikro preduzeća i preduzetnici u većoj meri bili orijentisani na rad od kuće i pre izbijanja COVID-19 krize. Sektorski posmatrano, na ovakvu vrstu rada su se većinom odlučila preduzeća iz sektora Savremenih profesionalnih usluga (79%), Kreativnih usluga (59%), kao i IT usluga (51%). Obavljanju poslovanja preko Interneta, usled COVID-19 krize, okrenula se petina preduzeća, i to najviše malih. Sektori koji su se najčešće opredelili za rad od kuće su se u većoj meri odlučili i na rad preko Interneta.

Grafikon 21. Da li je COVID uticao na to da se vaše preduzeće u značajnijoj meri...?



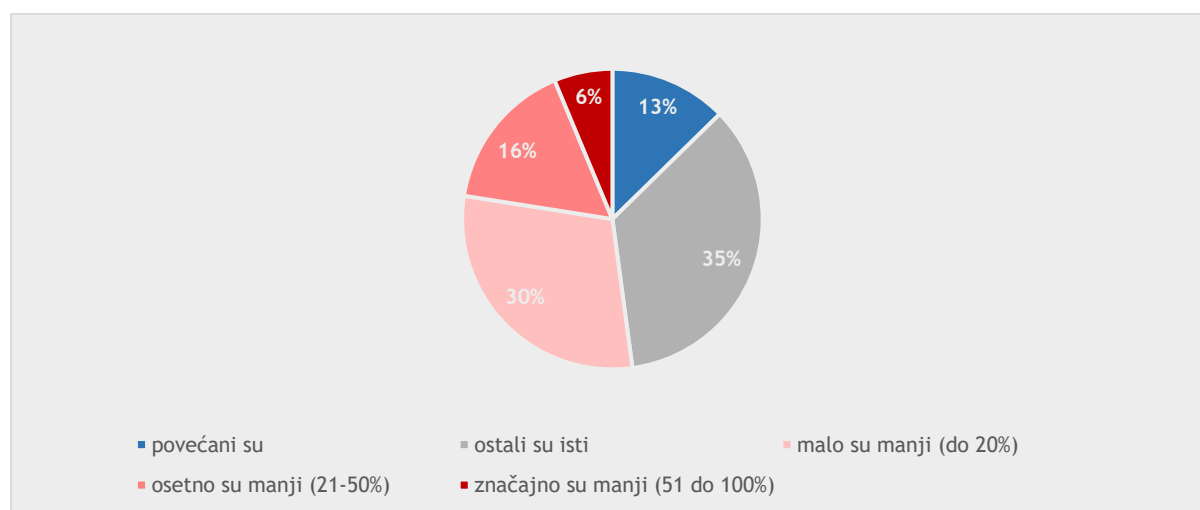
Takođe, oko petina preduzeća je odlučila da se usmeri na osvajanje novih tržišta. Najčešće su u taj poduhvat ulazila srednja (36%) i mala preduzeća (29%). Posmatrano po sektorima, usmerenje na nova tržišta je bilo najčešće kod sektora Proizvodnja hrane, Kreativne usluge i Savremene profesionalne usluge. Svega 12% preduzeća odlučilo je da se okrene ka novim kanalima transporta, distribucije i logistike, a još manji broj preduzeća, svega 9%, odlučilo je da promeni svoje dobavljače.

Posebno valja naglasiti da preduzeća u Srbiji ne nameravaju da uvide trajne promene u svom poslovanju usled posledica COVID-19 krize. Velika većina preduzeća, njih 89%, ne planira da napravi trajne promene u poslovanju zbog posledica COVID-19 krize. Posmatrano po regionima, najviše preduzeća iz Vojvodine misli da će napraviti trajne izmene. Nadalje, mnoga preduzeća iz oba HORECA sektora i sektora Savremenih profesionalnih usluga misle da će uvesti trajne promene u većem procentu u odnosu na ostale sektore. Kao ključne planirane promene u poslovanju izdvajaju se prelazak na *online* okruženje (*online* poslovanje, kao i rad od kuće), ali i smanjenje broja zaposlenih.

### **...prihode**

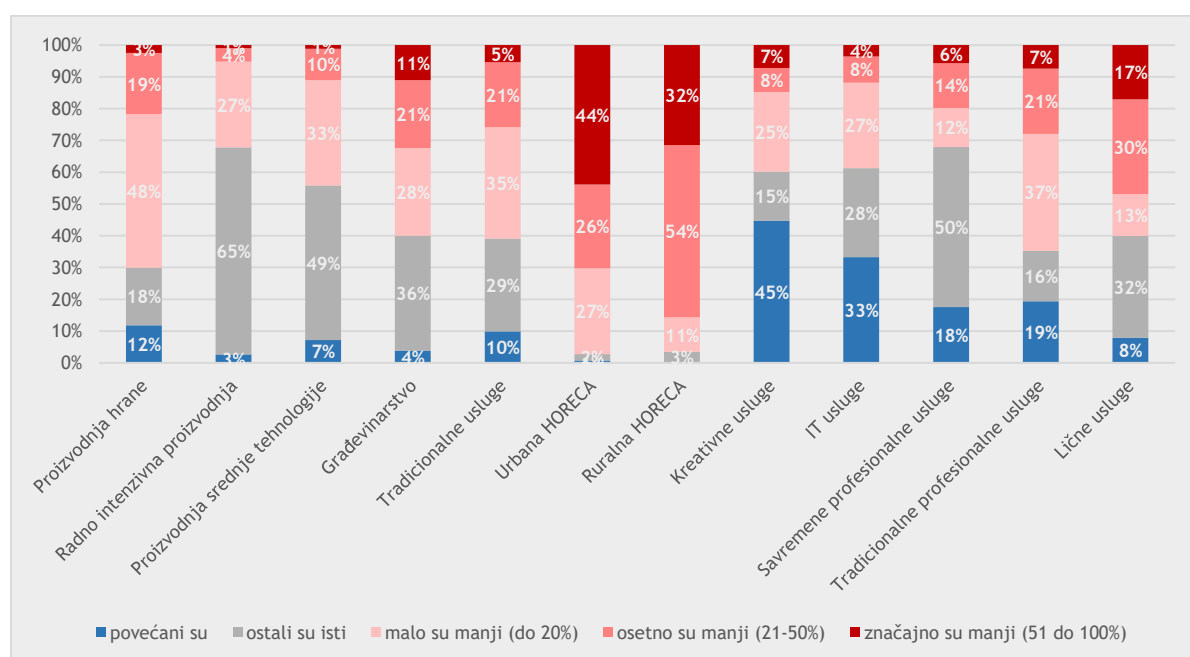
Posledično, kriza izazvana COVID-19 virusom imala je negativan uticaj na prihode preduzeća, te je poslovna realnost značajno lošija u odnosu na očekivanja... Nešto više od polovine preduzeća zabeležilo je pad prihoda (22% osetno ili značajno), trećina je uspela da održi prihode na željenom nivou, dok je svega 13% poslovalo bolje od očekivanog. Sa aspekta veličine preduzeća, u proseku su se sa krizom teže nosila manja preduzeća - delom usled činjenice da pripadaju pogođenijim sektorima, a delom usled ograničenijih finansijskih mogućnosti i mogućnosti za diversifikaciju. Primera radi, četvrtina mikro preduzeća suočila se sa osetnim ili značajnim padom prihoda. Iako je privredna struktura po regionima Srbije različita, COVID-19 kriza se na njih prelila u velikoj meri ujednačeno, uz izuzetak nešto pogođenije Južne i Istočne Srbije.

Grafikon 22. U kojoj meri je COVID-19 uticao na prihode koje ćete ostvariti u 2020. godini, u odnosu na one koje ste očekivali pre izbijanja krize?



...a posebno za sektore koji zavise od ličnog kontakta. Uticaj COVID-19 krize na prihode u 2020. godini, u odnosu na očekivanja pre početka krize, pogodio je različitim intenzitetom različite sektore. Očekivano, najviše su pogođeni sektori koji zavise od ličnog kontakta, kao i oni kojima je bilo zabranjeno da obavljaju svoju delatnost u prostorijama preduzeća. Najpogođeniji su HORECA sektori, gde je pad prihoda zabeležilo preko 70% preduzeća, a posebno je loša situacija u sektoru Urbana HORECA. Generalno su u pandemijskim uslovima mnoga preduzeća bila primorana da se usmere na *online* način poslovanja (u manjoj ili većoj meri), te su najbolje prošli oni sektori kojima je bilo najlakše da se prilagode tom načinu rada. Tako je, npr. 45% preduzeća sektora Kreativnih prijavilo porast prihoda tokom 2020. godine, dok je u IT sektoru to učinila trećina preduzeća.

Grafikon 23. U kojoj meri je COVID-19 uticao na prihode koje ćete ostvariti u 2020. godini, u odnosu na one koje ste očekivali pre izbijanja krize? Pregled po sektorima.



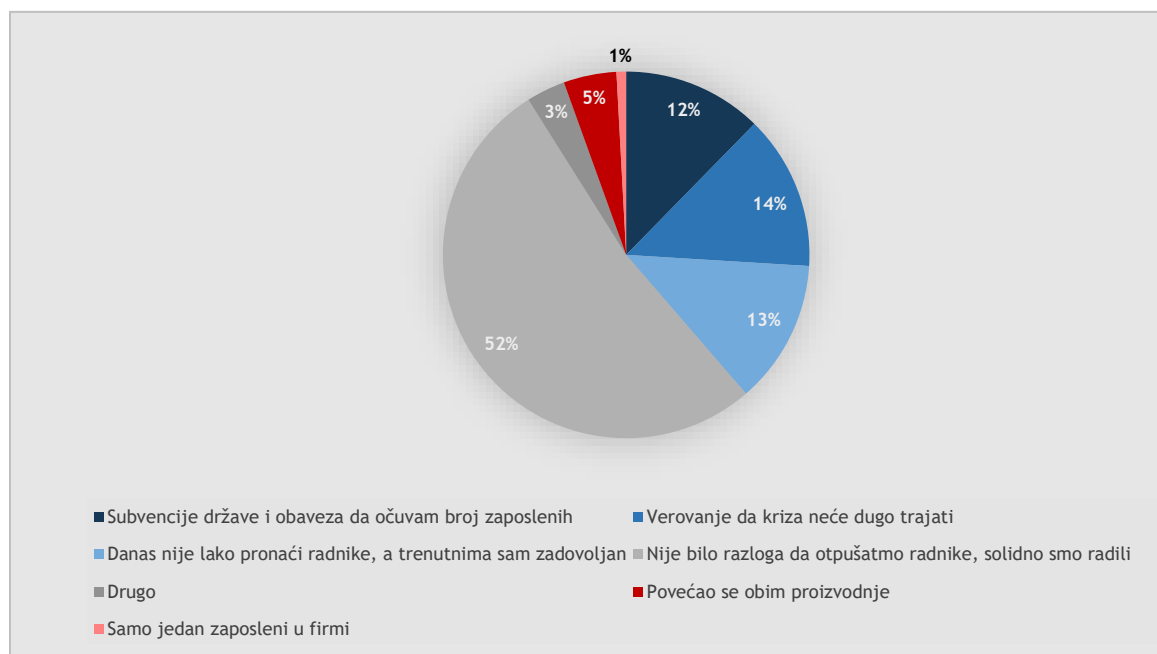


## Glavni razlozi zbog kojih nije došlo do smanjenja broja zaposlenih tokom COVID-19 krize

Preko polovina preduzeća koja nisu smanjila broj zaposlenih od početka krize kao razlog navodi da nije bilo razloga da se otpuštaju radnici jer je poslovanje bilo „solidno“. Ovo je ujedno i glavni razlog za neotpuštanje radnika po regionima, po različitim veličinama preduzeća i po sektorima. Jedini sektor gde ovo nije navedeno kao glavni razlog jeste sektor Ličnih usluga, gde je dominantno mišljenje da u današnje vreme nije lako pronaći radnike, i da su trenutnim radnicima zadovoljni.

Uzete subvencije države, a sa njima i obaveza da se zadrži registrovani broj zaposlenih, bio je razlog koji su češće navodila manja preduzeća, naspram srednjih i velikih preduzeća. Sektori Urbana HORECA (38% preduzeća) i Tradicionalne profesionalne usluge (28%) su češće nego drugi navodili subvencije kao razlog neotpuštanja radnika. Sa druge strane, srednja i velika preduzeća su češće nego preduzetnici, mikro i mala preduzeća navodila da veruju da kriza neće dugo trajati. Povećan obim proizvodnje kao razlog za neotpuštanje radnika predominantno je prijavljen u sektoru IT usluga.

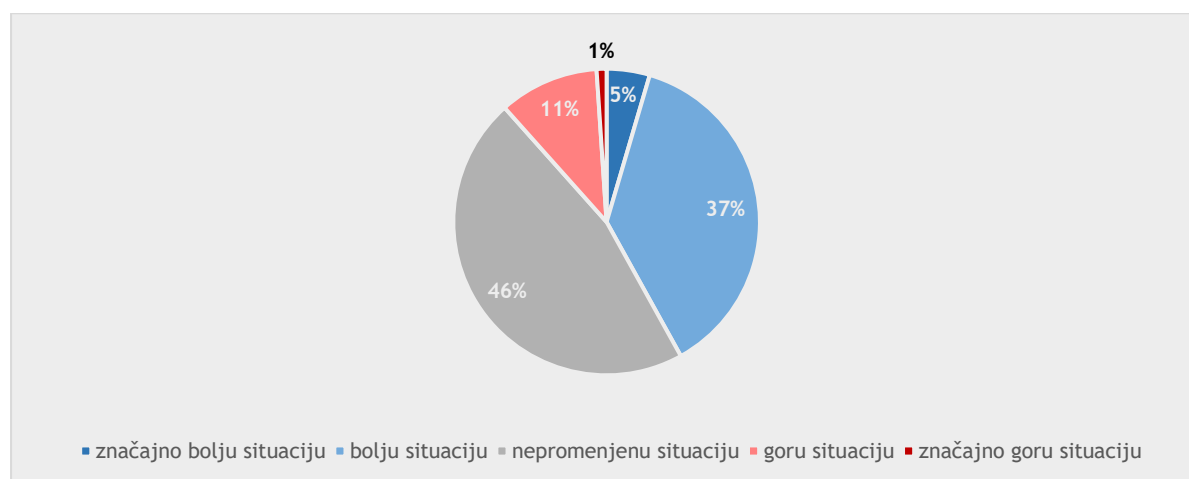
Grafikon 24. Koji je glavni razlog zbog kojeg niste smanjili broj zaposlenih?



## ...očekivanja

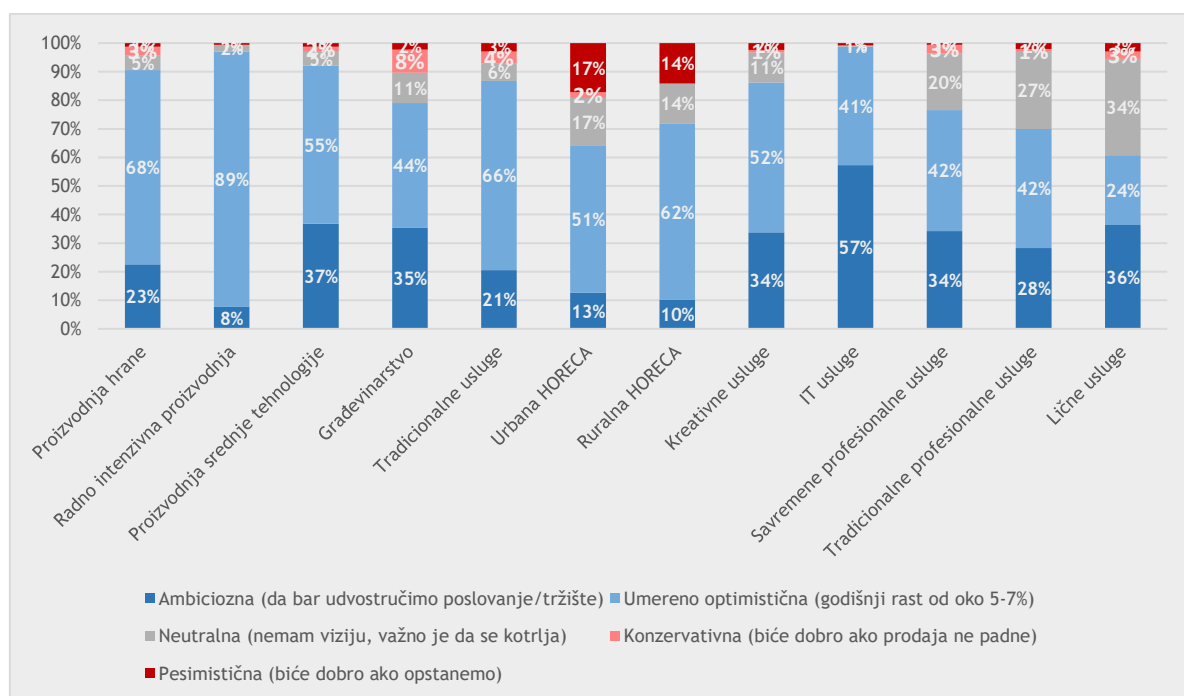
Očekivanja preduzeća vezana za 2021. godinu su negde između optimističnih i neutralnih. Konkretnije, 46% preduzeća očekuje *status quo* tokom 2021. godine, dok 42% preduzeća očekuje da će situacija biti bolja. Od pesimističnih preduzeća, koja su u manjini, ima 11% onih koja očekuju goru situaciju, dok je svega 1% preduzeća izrazito pesimistično, i očekuje značajno goru situaciju. Među onima koji očekuju bolju situaciju je nešto više preduzeća iz regiona Vojvodine, Južne i Istočne Srbije. Sa porastom veličine preduzeća raste i optimizam za 2021. godinu.

Grafikon 25. Šta očekujete u 2021. godini, u odnosu na 2020. godinu, pod pretpostavkom da korona neće još biti rešena, ali i da neće biti potrebno ponovno vanredno stanje?



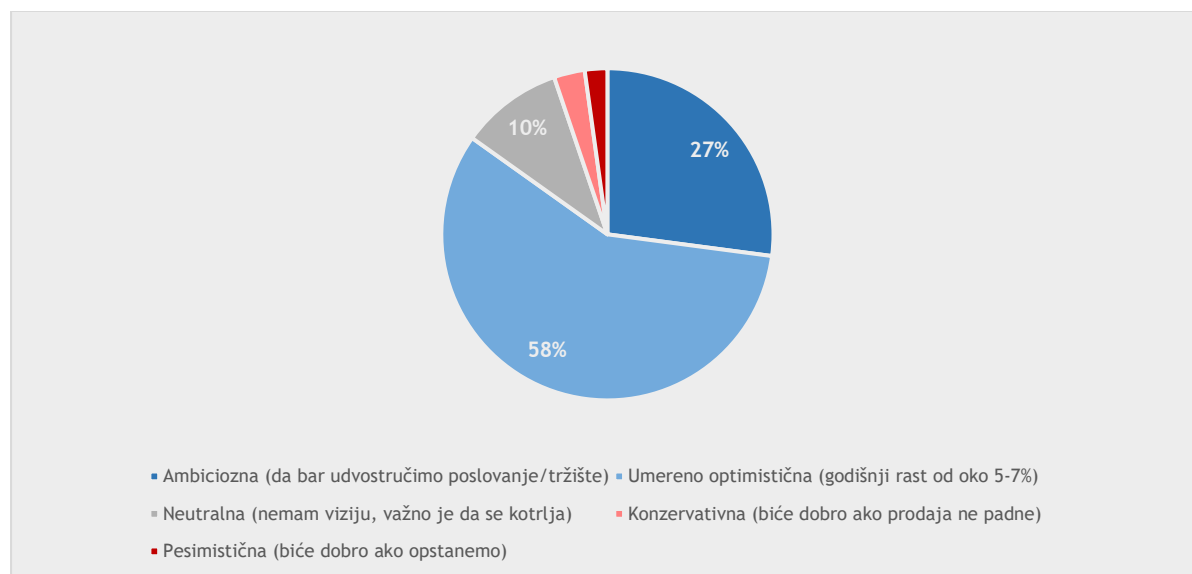
Proizvodnja srednje tehnologije, IT usluge i Lične usluge u preko 60% slučajeva očekuju bolju situaciju u 2021. godini, dok su na drugom kraju spektra HORECA i Kreativne usluge. Može se reći da sektori Proizvodnja srednje tehnologije i Lične usluge imaju posebno optimistične procene za 2021. godinu, s obzirom da je jako mali procenat preduzeća iz ovih sektora prijavio pad prihoda tokom 2020. godine. Sa druge strane, iznenađenje je i sektor Kreativnih usluga (u kontekstu negativnih očekivanja), s obzirom da su oni prijavili najveći porast prihoda tokom krize od svih sektora (Grafikon 26).

Grafikon 26. Šta očekujete u 2021. godini, u odnosu na 2020. godinu, pod pretpostavkom da korona neće još biti rešena, ali i da neće biti potrebno ponovno vanredno stanje? Pregled po sektorima.



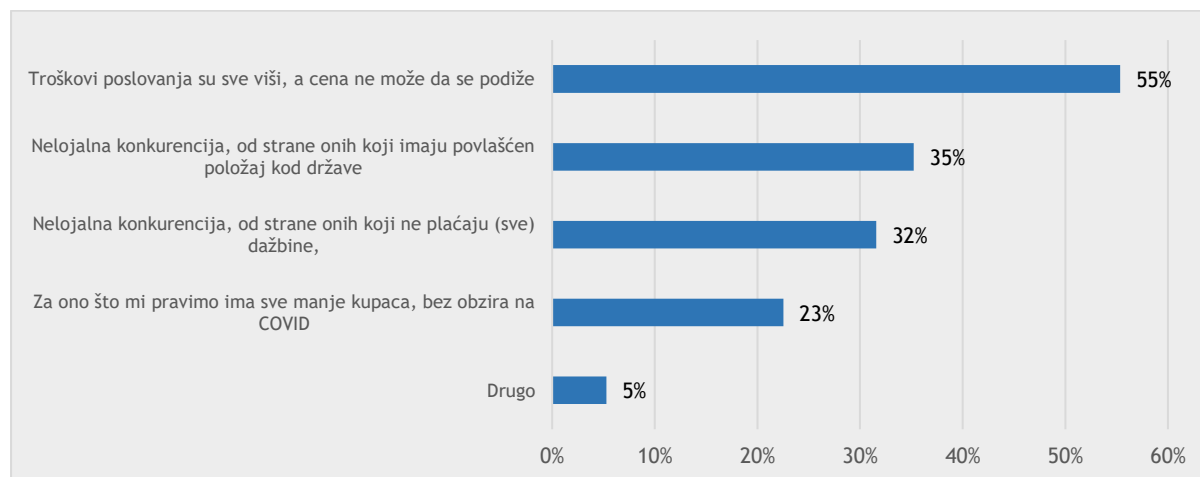
Međutim, **optimizam vezan za poslovanje u periodu od četiri do šest godina je na veoma visokom nivou**. Preduzeća u srednjem roku imaju značajno bolja predviđanja vezano za poslovanje u odnosu na 2021. godinu, tj. većina preduzeća ima pozitivne i optimistične vizije za razvoj firme u narednih nekoliko godina. Od svih preduzeća, njih 58% navodi umereno optimističnu viziju sa godišnjim rastom oko 5-7%, dok 27% ima ambicioznu viziju da makar udvostruči trenutno poslovanje. Svega 5% preduzeća ima konzervativnu i pesimističnu viziju razvoja u srednjem roku, a to su češće preduzeća Vojvodine. Posmatrano po veličini, veća preduzeća češće imaju optimističnija očekivanja. Sektorski posmatrano, rezultati su očekivani - IT preduzeća, koja ujedno najčešće od svih preduzeća navode da planiraju da udvostruče poslovanje/tržište, imaju daleko pozitivnija očekivanja od npr. preduzeća iz oba HORECA sektora, najteže pogođenog trenutnom COVID-19 krizom.

Grafikon 27. Kakva je vaša vizija za razvoj firme u narednih nekoliko (4-6) godina?



Preduzeća koja su odgovorila da imaju pesimističnu ili neutralnu viziju razvoja, osim COVID-19 krize, najviše izdvajaju visoke troškove poslovanja, uz nemogućnost podizanja cena usluga i/ili proizvoda. Ovo je razlog pesimizma kod 55% preduzeća, a zatim sledi nelojalna konkurencija od strane onih koji imaju povlašćen položaj kod države (35%) i od strane onih koji ne plaćaju dažbine (32%). Manje od četvrtine preduzeća navodi da je pesimistično zbog sve manjeg broja kupaca, dok su kao drugi razlog preduzeća najčešće navodila nemogućnost naplate potraživanja, platežnu moć stanovništva i slično.

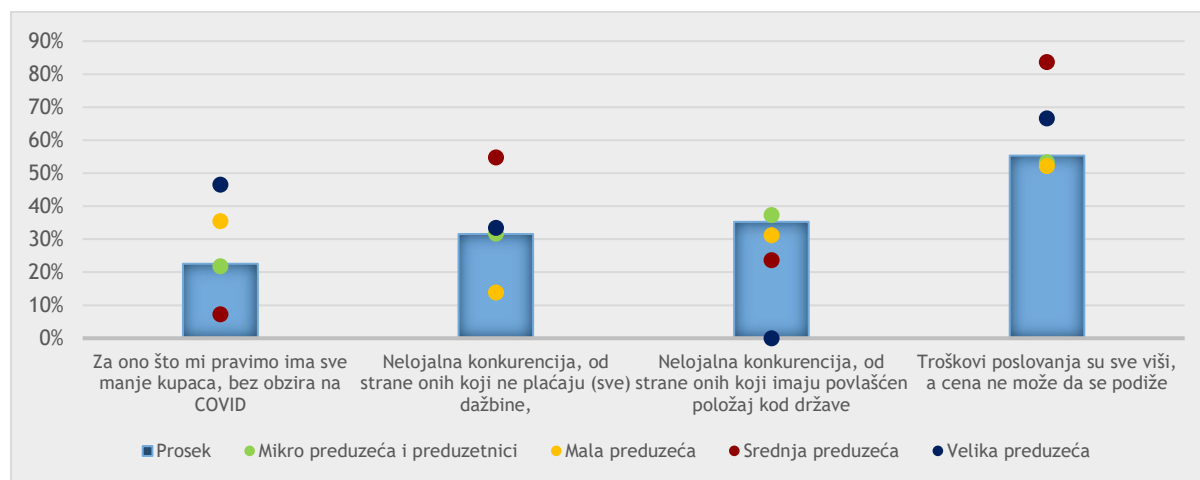
Grafikon 28. Osim COVID krize, ima li drugih razloga za vaš oprez/pesimizam?



Regionalni prikaz govori da postoji značajna razlika u razlozima za oprez i pesimizam između regiona. Preduzeća iz Južne i Istočne Srbije i Beograda najčešće navode visoke troškove poslovanja kao uzrok pesimizma, uz nemogućnost podizanja cena usluga i/ili proizvoda. Preduzeća iz Vojvodine su mnogo češće zabrinuta od ostalih zbog sve manjeg broja klijenata za njihove proizvode ili usluge, dok najveći problem sa nelojalnom konkurencijom ima Šumadija. Sa druge strane, preduzeća iz Beograda najređe detektuju postojanje nelojalne konkurencije, tj. konkurenata povlašćenih kod države. Rezultati su posebno interesantni posmatrano po veličini preduzeća, a prikazani su na Grafikonu 29.

Za ublažavanje pesimizma neophodno je dalje raditi na ekonomskom rastu (koji je značajno poljuljan tekućom krizom) i podizanju životnog standarda, u skladu sa rezultatima iznetim u delu II. Kako bi se adekvatno odgovorilo na zabrinutost preduzeća povodom nelojalne konkurencije, neophodno je da se nastavi sa nizom institucionalnih poboljšanja, pre svega podizanjem kredibiliteta i kvaliteta državnih institucija kako bi mogle adekvatno da odgovore na pojavu nelojalne konkurencije (Poreska uprava, Regulatorna tela i agencije za konkurenciju, Agencija za sprečavanje korupcije...), potom unapređenjem politike konkurencije Srbije (kroz proces evrointegracija, kreiranjem profesionalnih kodeksa ponašanja, itd.).

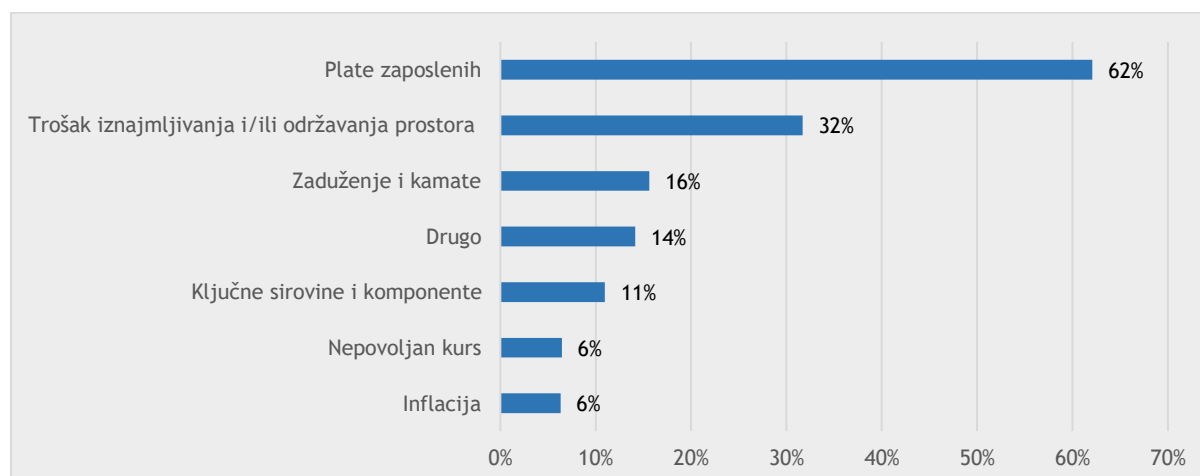
Grafikon 29. Osim COVID-19 krize, ima li drugih razloga za vaš oprez/pesimizam? Pregled po veličini preduzeća.



### ...rast troškova poslovanja

Kako rast troškova poslovanja predstavlja glavni izvor pesimizma, posebno je važno istaći da većina preduzeća smatra da na rast troškova najviše utiču plate zaposlenih. Na drugom mestu su troškovi vezani za iznajmljivanje i/ili održavanje prostora (32%), a ostali odgovori se javljaju u manje od 20% slučajeva. Preduzeća su najređe navodila da na rast troškova poslovanja utiču nepovoljan kurs i inflacija (6%), što se duuguje stabilnoj monetarnoj politici poslednjih godina, koja je istrajala i tokom tekuće krize.

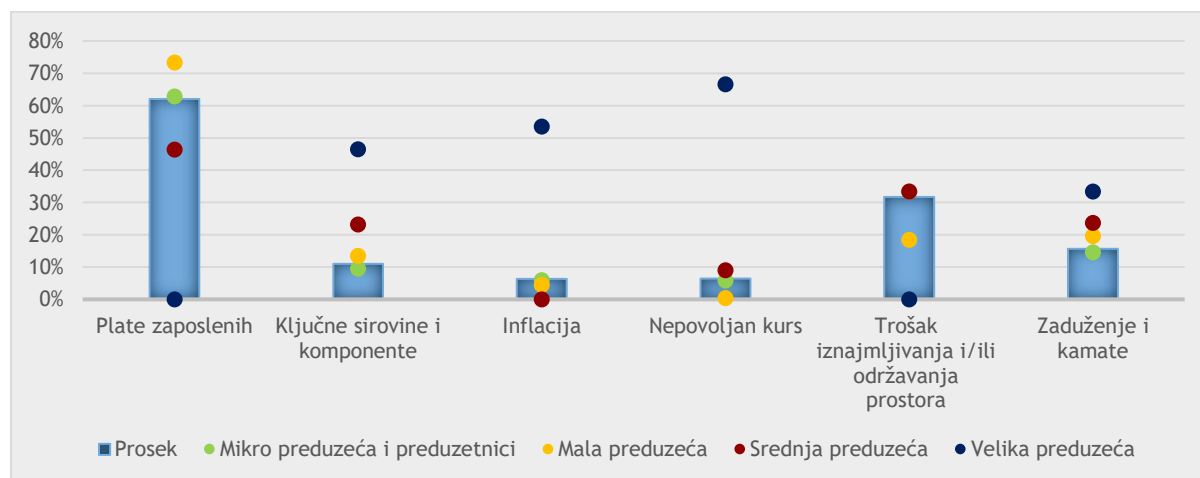
Grafikon 30. Molimo vas da navedete koji faktori najviše utiču na rast troškova poslovanja?



**Preduzeća Zapadne Srbije i Šumadije su, u odnosu na ostale, ređe isticala plate kao faktor koji najviše utiče na rast troškova poslovanja...** Ovaj region, sa druge strane, mnogo češće od ostalih navodi inflaciju kao faktor koji najviše utiče na rast troškova poslovanja. Interesantno je i to da Beograd mnogo ređe od drugih regiona navodi kao problematične troškove iznajmljivanja i/ili održavanja prostora, s obzirom da su u Beogradu, kao najrazvijenijem regionu, troškovi iznajmljivanja i održavanja prostora najviši.

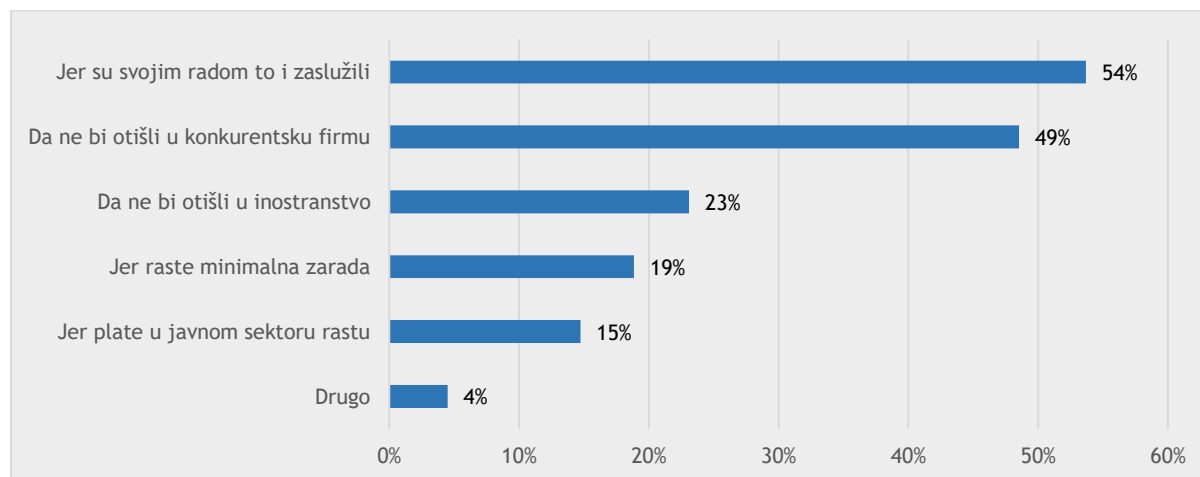
**...a posmatrano po veličini preduzeća, plate su nosilac rasta troškova kod manjih preduzeća, dok ih nijedno veliko preduzeće nije navelo kao faktor od značaja.** Sa druge strane, velika preduzeća mnogo češće od ostalih navode troškove nabavke ključnih sirovina, inflaciju i nepovoljan devizni kurs.

Grafikon 31. Molimo vas da navedete koji faktori najviše utiču na rast troškova poslovanja? Pregled po veličini preduzeća.



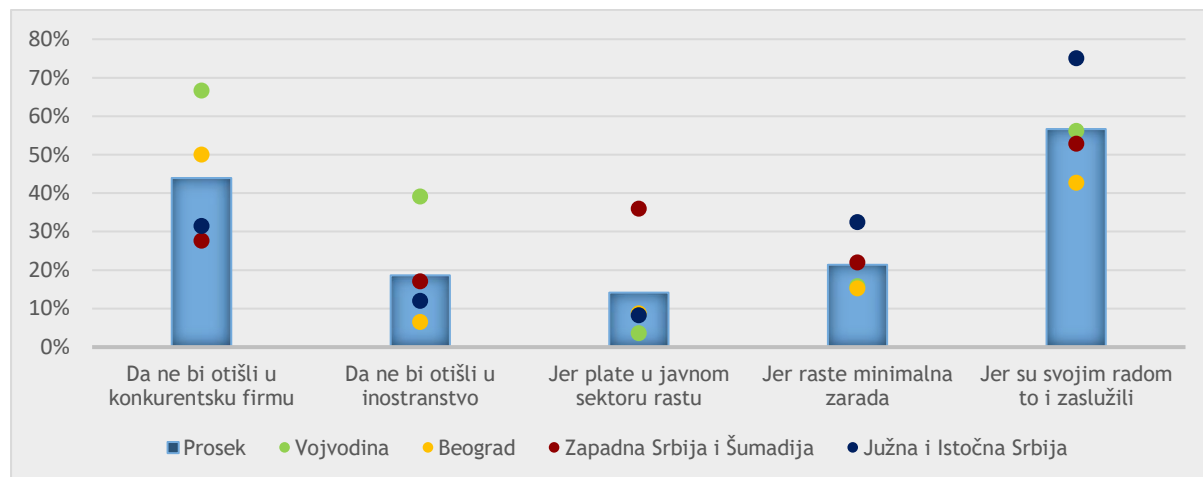
**Nešto više od polovine preduzeća smatra da je povećanje zarada zaposlenima neophodno jer su svojim radom to zaslužili...**Kao sledeći razlog navodi se da je neophodno da ne bi otišli u konkurentsku firmu (49%). Gotovo četvrtina preduzeća (23%) smatra da je povećanje plata neophodno kako zaposleni ne bi otišli u inostranstvo, dok manje od petine preduzeća kao razlog navodi rast minimalne zarada i rast plata u javnom sektoru.

Grafikon 32. Molim vas da navedete iz kojeg razloga je zaposlenima neophodno povećavati zarade?



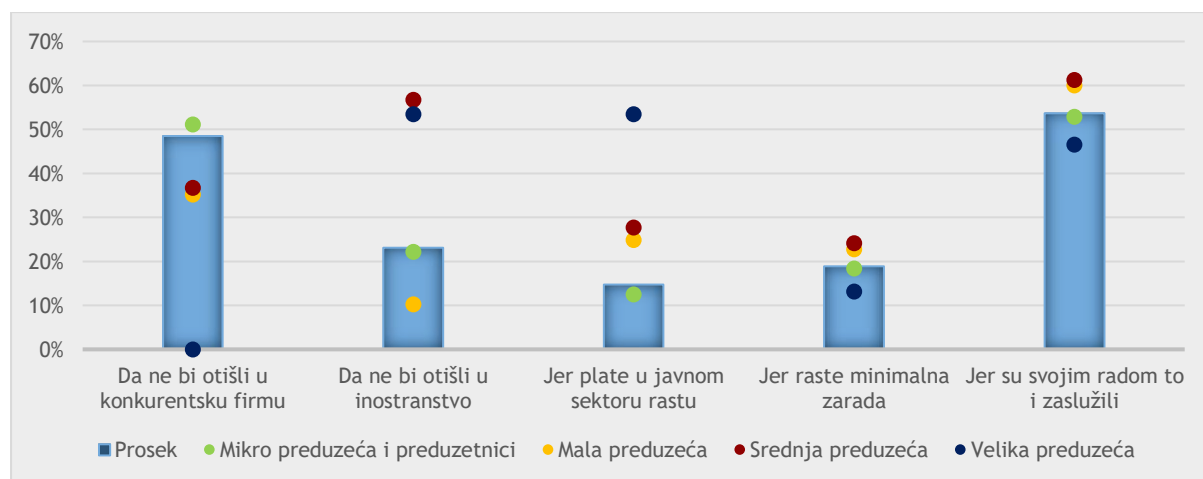
**...a to najčešće navode preduzeća iz Južne i Istočne Srbije.** Preduzeća iz Vojvodine se, u odnosu na ostala, više brinu da im zaposleni mogu preći u konkurentsku firmu, ili pak otići u inostranstvo. Sa druge strane, preduzeća iz Zapadne Srbije češće smatraju da plate moraju ispratiti rast plata u javnom sektoru.

Grafikon 33. Molim vas da navedete iz kojeg razloga je zaposlenima neophodno povećavati zarade? Pregled po regionima.



**Posmatrano po veličini preduzeća, rezultati su posebno zanimljivi.** Većina mikro preduzeća i preduzetnika misli da se zarade moraju povećati kako njihovi zaposleni ne bi otišli u konkurentsku firmu (51%), za razliku od svih velikih preduzeća. Sa druge strane, veća preduzeća razlog za povećanje plata vide u strahu od odlaska zaposlenih u inostranstvo mnogo češće nego manja. Primera radi, dok 53% velikih preduzeća veruje da bi im zaposleni otišli u inostranstvo, isto važi za samo 10% najmanjih. Konačno, velika preduzeća mnogo više od ostalih imaju potrebu da sa platama prate javni sektor.

Grafikon 34. Molim vas da navedete iz kojeg razloga je zaposlenima neophodno povećavati zarade? Pregled po veličini preduzeća.



## IV. Aneksi

### Aneks I - Struktura anketiranih preduzeća

U okviru uzorka, odgovore na pitanja su u 52% slučajeva davale žene, dok su muškarci davali odgovore ispred 48% preduzeća. Detaljan pregled preduzeća po veličini, vrsti vlasništva, regionu i sektoru dat je u narednim tabelama.

Veličina preduzeća	Broj	Udeo
Mikro preduzeća i preduzetnici	464	42%
Mala preduzeća	420	38%
Srednja preduzeća	148	13%
Velika preduzeća	78	7%
<b>Ukupno</b>	<b>1110</b>	<b>100%</b>

Vrsta vlasništva	Broj	Udeo
Većinski vlasnik domaće lica	1019	92%
Većinski vlasnik strano lica	91	8%
<b>Ukupno</b>	<b>1110</b>	<b>100%</b>

Region - NSTJ2	Broj	Udeo
Vojvodina	291	26
Beograd	390	35
Zapadna Srbija i Šumadija	248	23
Južna i Istočna Srbija	181	16
<b>Ukupno</b>	<b>1110</b>	<b>100%</b>

Sektor - NACE <sup>17</sup>	Broj	Udeo
Proizvodnja hrane	100	9%
Radno intenzivna proizvodnja	89	8%
Proizvodnja srednje tehnologije	159	14%
Izgradnja	138	13%
Tradicionalne usluge	169	15%
Urbana HORECA	80	7%
Ruralna HORECA	25	2%
Kreativne usluge (izdavaštvo, produkcija, programske aktivnosti i emitovanje, naučno istraživanje i razvoj...)	83	8%
IT usluge	73	7%
Savremene profesionalne usluge (Telekomunikacije, menadžment, reklamiranje, delatnosti zapošljavanja...)	60	5%
Tradicionalne profesionalne usluge (pravni i računovodstveni poslovi, zaštitne i istražne delatnosti, održavanje objekata, administracija...)	65	6%
Lične usluge (kockanje i klađenje, sport i rekreacija, stvaralaštvo, umetnost i zabava...)	56	5%
Neraspoređeno	13	1%
<b>Ukupno</b>	<b>1110</b>	<b>100%</b>

<sup>17</sup> Sektori koji su analizirani u anketi kreirani su spajanjem više kodova po NACE klasifikaciji delatnosti, a potpun pregled strukture svakog od sektora dat je u Aneksu II.



## ***Aneks II - Anketirani sektori (NACE klasifikacija delatnosti)***

<b>Sektor</b>	<b>NACE kodovi<sup>18</sup></b>
Proizvodnja hrane	10; 11
Radno intenzivna proizvodnja	14; 15; 16; 17; 31; 32
Proizvodnja srednje tehnologije	22; 25; 26; 27; 28; 29; 30; 33
Izgradnja	41; 42; 43
Tradicionalne usluge	45; 46; 47; 49; 50; 51; 52; 53
Urbana HORECA	55; 56; 79; 7711
Ruralna HORECA	55; 56;
Kreativne usluge (izdavaštvo, produkcija, programske aktivnosti i emitovanje, naučno istraživanje i razvoj...)	58; 59; 60; 71; 72; 741; 742; 18;
IT usluge	62; 63
Savremene profesionalne usluge (Telekomunikacije, menadžment, reklamiranje, delatnosti zapošljavanja...)	61; 70; 73; 78; 743; 749;
Tradicionalne profesionalne usluge (pravni i računovodstveni poslovi, zaštitne i istražne delatnosti, održavanje objekata, administracija...)	69; 743; 80; 81; 82; 7712; 773; 774
Lične usluge (kockanje i klađenje, sport i rekreacija, stvaralaštvo, umetnost i zabava...)	85, 92, 93, 95, 96, 90, 91, 772

<sup>18</sup> Detaljan pregled klasifikacije dostupan je na sajtu [Republičkog zavoda za statistiku](#).



ODRŽIVI  
RAZVOJ  
ZA SVE

OVA PUBLIKACIJA JE PROIZVEDENA U OKVIRU PLATFORME “ODRŽIVI RAZVOJ ZA SVE”,  
KOJU PODRŽAVAJU VLADE ŠVAJCARSKE I NEMAČKE, A IMPLEMENTIRA DEUTSCHE  
GESELLSCHAFT FÜR INTERNATIONALE ZUSAMMENARBEIT (GIZ) GMBH.  
ZA VIŠE INFORMACIJA KONTAKTIRAJTE [INFO@SDGS4ALL.RS](mailto:INFO@SDGS4ALL.RS)